

**СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ
„СВЕТИ КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”**

ГЕОЛОГО-ГЕОГРАФСКИ ФАКУЛТЕТ

Катедра „Регионална и политическа география”

ВАЛЕНТИН ПЕТКОВ ИЛИЕВ

**ПОЛИТИКОГЕОГРАФСКИ АСПЕКТИ НА
БЛИЗКОИЗТОЧНИЯ ПРОБЛЕМ**

(НА ПРИМЕРА НА ЕТНО-КОНФЕСИОНАЛНИЯ КОНФЛИКТ В СИРИЯ)

АВТОРЕФЕРАТ

На дисертационен труд за
придобиване на образователна и научна степен доктор
по професионално направление 4.4. Науки за земята
(География на страните – регионална и политическа география)

София, 2023 г.

С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е

УВОД.....	4
ПЪРВА ГЛАВА. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧНИ ОСНОВИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО.....	8
1.1. Проблеми на дефинирането на понятията Близък изток и Сирия като обект на изследване.....	8
1.2. Близкият изток и Сирия през призмата на държавата и международното право.....	16
1.3. Предметна същност на работната хипотеза от гледна точка на политическата география и обществените науки.....	21
ВТОРА ГЛАВА. ОСНОВНИ ЕТАПИ ПРИ ФОРМИРАНЕ НА СЪВРЕМЕННАТА ПОЛИТИЧЕСКА КАРТА НА БЛИЗКИЯ ИЗТОК	30
2.1. Древни цивилизационни огнища и първи форми на държавност.....	30
2.2. Имперските модели на политическо устройство в контекста на сблъсъка между Изтока и Запада	32
2.2.1. Азиатско-средиземноморски тип политикогеографски трансформации (XIII век пр. Хр. - VII век сл. Хр.)	32
2.2.2. Ислямска политическа доктрина и пространствена експанзия (VII–XVI век)	35
2.2.3. Политическо устройство на Близкия изток по време на Османската империя (XVII–XIX век)	39
2.2.4. Национално-освободителни движения (1914 - 1946) и постколониално наследство	43
2.2.5. Арабо-израелски конфликт и съвременна политическа карта	47
2.3. Сирия между независимостта и панарабското геополитическо съзнание.....	48
ТРЕТА ГЛАВА. ПОЛИТИКОГЕОГРАФСКИ АСПЕКТИ НА ЕТНО - КОНФЕСИОНАЛНИТЕ ОТНОШЕНИЯ В СИРИЯ	51
3.1. Оценка на съвременното географско и геополитическо положение на Сирия	52
3.2. Политикогеографски анализ на сирийската гражданска война	58
3.2.1. Основни движещи сили - мотивационна основа и форми на проявление	58
3.2.2. Основни етапи и пространствени аспекти на военно-политическия сблъсък след 2011 г.	59
3.2.3. Проблеми на съвременното развитие	61
3.2.4. Сценарии за перспективно развитие на социално-икономическите и политическите процеси в Сирия.	64
3.2.5. Сирийският конфликт и значението му за България	65
Заклучение и научни приноси	67
Публикации свързани с темата	71

УВОД

Близкият изток е едно от световните цивилизационни огнища, кръстопът на народи, религии и култури между Африка, Азия и Европа, световен идеологически център, геополитически възел и обект на стратегически интереси от страна на глобални външни силови центрове. Тук се зараждат използваните в продължение на хилядолетия иконографски понятия и послания със световно значение като Йерихон, Потоп, Вавилон, Финикия, Шехерезада, Мойсей, Христос, Мохамед.

Близкият изток е един от традиционно дифузно влияещите ни съседни региони върху геополитическото положение на Балканите и ключово разположената в тях България с нейното население, култура и държавност.

Сирия е класическият ключ към Близкия изток – страна със стабилна етно-културна традиция, типичен пример за безкрайни политически трансформации в географското пространство.

Актуалност на темата

Културно-политическата и социално-икономическа специфика на Близкия изток и съвременните центробежни процеси в Сирия, движещите сили и съдържателната същност на конфликта след 2011 г., неговите регионални и глобални измерения подчертават високата степен на актуалност на настоящото изследване от гледна точка на ЕС, НАТО и интегрирането на България в техните структури. В този смисъл трябва да се разглеждат политикогеографските проблеми, произтичащи от опитите за формиране на трайно сирийско геополитическо съзнание (код / кодекс). Сравнителният анализ показва, че за разлика от нашата, сирийската държавност не е толкова силно повлияна от трансформациите след края на Студената война или че всъщност това се случва десетилетия по-късно. Не може да не се забележи и неуспешният за Дамаск дългосрочен опит за регионален хегемонизъм. Демонстрираната от Сирия висока активност за защита на национални интереси, за редица нейни регионални интеграционни

приоритети спрямо съседни държави, изискват обективна оценка и от гледна точка на общия глобален интерес за запазване на мира.

Събитията от последното десетилетие поставят пред нас изключително важни въпроси за Близкия изток и по-конкретно – за Сирия като генератор на емиграционни импулси, застрашаващи националната сигурност на България в нейните културно-политически и социално-икономически измерения.

Обект и предмет на изследването

В по-общ смисъл **обект** на настоящото изследване е пространство на Близкия изток както в широките му географски граници, така и от гледна точка на неговия по-тесен типично арабски пространствен обхват. В ролята на първостепенна конкретика извеждаме Сирийската Арабска Република в международно-правно признатите ѝ граници от 1946 г., като отчитаме както политикогеографския ѝ обхват, така и излъчваното от нея геополитическо съзнание и послание.

Предмет на настоящото изследване е културно-политическата традиция в региона на Близкия изток от гледна точка на междуетнически / международни / междунационални отношения и формирането на неговата съвременна политическа карта с основен акцент върху пространствените аспекти на традиционната сирийска държавност и центробежните тенденции в нея през последните години. Като приоритетни в това отношение се извеждат правни, етно-конфесионални, пространствени природни и пространствени социално-икономически аспекти на така формулираната тема. Освен регионални индикативни репери за оценка на съвременния блискоизточен проблем и сирийските му измерения, се използват и такива, които отчитат не по-малко значимата глобална същност на изследваните процеси.

Цел и задачи на изследването

Главна цел на дисертационния труд е да се разкрият основополагащи пространствени аспекти на блискоизточната проблематика в опит да бъдат

пречупени през призмата на разразилия се през последните години етно-социален конфликт в една от страните с най-древна културно-политическа традиция в света.

Постигането на така формулираната главна цел изисква последователното решаване на конкретни **задачи**, което предопределя структурата и основното съдържание на изследователската теза, заложена в дисертацията, а именно:

– изясняване на обектната и предметната същност на изследването от гледна точка на културно-политическото пространство и на оптималното дифузно интердисциплинарно съчетание на обществени науки и направления под общия знаменател на политическата география с производните ѝ акценти – политическо странознание, международни/държавни отношения, геополитика, геостратегия, конфликтология и др.

– проследяване на цивилизационната традиция и пространствената история в политическия кадастър на Близкия изток, имащи отношение към формирането на специфично геополитическо съзнание в земите на Сирия и нейните съседи и предопределящи редица външни и вътрешни конфликтни отношения.

– факторен анализ и оценка на мястото на Сирия в съвременната политическа карта на Близкия изток, на центробежните тенденции и териториалните изменения, породени от вътрешния конфликт и значимостта им за регионалните и глобални международни отношения, като се акцентира и върху възможността да се разработват прогнозни сценарии за развитие на кризисните процеси в региона и страната.

– въпреки условната обектна и предметна „отдалеченост“ на работната хипотеза, успоредно с посочените главни изследователски задачи, се създават условия за определено експониране на българската следа в изследването.

Методология на изследването

Независимо от сложния интердисциплинарен характер на изследването в зоната на контакт между редица научни области и техни взаимни съчетания,

в неговата основа лежат два основни общи методологични подхода, типични като дифузно взаимодействие предимно за обществения клон на познанието – хорологичният (пространствен/географски) и хронологичният (исторически). Своеобразно свързващо звено между тях е философското разбиране на Kant (1802) за триединството на научното познание, основаващо се на понятия, време и пространство.

Така посочената обща основна методологична база не дава възможност да се обособи специфичността и главните методически подходи, типични за настоящото изследване. С най-голямо значение в това отношение, освен историческият и географският методи, са системно-структурният анализ и синтез. Използвани са също различни други количествени и качествени методи – главно математико-статистически, описателен, картографски.

Очакванията да се постигнат обективни, научно обосновани резултати от настоящото изследване предполагат използването на подходи, влизащи в приоритетите на широкия методологичен спектър на общественото познание, като цяло. В концептуален план т. нар. работна хипотеза се базира на постижения в география (природна и обществена), история, културология, политология, социология, право, икономика, демография, военно дело и други, както и редица интердисциплинарни направления като културна и политическа география (вкл. военна), геополитика, геостратегия, странознание, международни отношения, лимнология, конфликтология, сигурност и др.

Спецификата на настоящата разработка предопредели първостепенното значение на използваните документи, публикации и други споделени изследвания на редица автори със сходен на нашия тематичен интерес. За по-подробно и нагледно представяне на отделни статични и динамични явления, процеси, съотношения, баланси и пропорции са използвани десетки таблици, диаграми, схеми, карти.

Основната част от използваната в дисертацията литература и статистическа информация се базира предимно на академични и специализирани (тематично обвързани с разработваната тема) издания, научна периодика, национални статистически бюлетини, официални

електронни страници на държавни и международни институции. Важен стимул и предпоставка за оптимално реализиране на поставените цели и задачи са личните впечатления на автора в редица страни в Близкия изток – 2016 г. (Йерусалим, Тел Авив, Витлеем – Израел), 2017 г. (Бейрут, Баалбек, Тир, Бшари, Джбейл – Ливан), 2018 г. (Маскат, Низуа, Хаджар – Оман), 2019 г. (Кайро, Луксор, Асуан – Египет; Хартум, Мерое, Джебел Баркал – Судан), 2020 г. (Урфа, Антакия, Самандаг – Турция), 2021 г. (Маракеш, Уарзазат – Мароко), 2022 г. (Ербил, Корек – Иракски Кюрдистан; Аман, Ирбид, Ум-кейс, Акаба – Йордания; Босра, Дамаск, Хомс, Хама, Халеб, Палмира - Сирия).

В методологично отношение дисертационното изследване се опира на редица предшестващи трудове, засягащи политикогеографските аспекти на близоизточната тематика – Батаклиев (1940/41), Pearcy (1964), Даков (1965), Даков и др., (1986), Ma'oz, Yaniv (1986), Димова (1986), Русев (1996, 2003, 2006), Хънтингтън (1997), Davutoğlu (2001), Гъдев (2003), Leverett (2005), Чуков (2006), Vider (2008), Грчић (2011), Попов, Ф. (2012), Евстатиев (2012), Roussev, Avdjiev (2014), Карим (2020), Попов, Н. (2016), Альсулейман (2022) и др.

ПЪРВА ГЛАВА. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧНИ ОСНОВИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

1.1 Проблеми на дефинирането на понятията Близък изток и Сирия като обект на изследване

От гледна точка на основния обект на изследване географията може да бъде условно поделена на глобална и регионална. Последната от своя страна може да се разглежда на няколко пространствени нива. В най-едър план се открояват отделните континенти и/или цивилизационни региони. Като междинно обектно ниво могат да се разглеждат отделните страни/държави, с различия помежду си по отношение на географски, демографски,

икономически, военен потенциал и други характеристики. В най-тесен смисъл регионалната география се отнася до вътрешните пространствени различия в дадена страна/държава.

Тълкуванието на географията на страните се отличава методологично в отделните географски школи на света. Руската например използва понятието „страноведение“ (странознание). Немското странознание (Landeskunde) издига за цел интегрирането на всички слоеве на ландшафта „чрез взаимовръзките на въздействие на ландшафтните типове, за да се разкрие едно цялостно разбиране на страната, т.е. нейния тотален характер (Стоянов 2009). Другите западни школи (предимно английската и американската) изследват различията в обитаемото културно-политическото пространство предимно чрез използване на понятието „регионална география на света“.

Съвременното разбиране за регионална география на света / география на страните / странознание (*Приложение 1*) може да бъде предметно разграничено в няколко основни направления: комплексно, тематично, проблемно, сравнително и историческо странознание. В още по-широк предметен смисъл се налагат и други видове странознание като културно, политическо, военно, икономическо и др. От тази гледна точка, настоящото изследване е пряко обвързано с проблемното странознание, като засяга и редица съпътстващи културни и военно-политически аспекти, както и фундаментални концепции от конфликтологията.

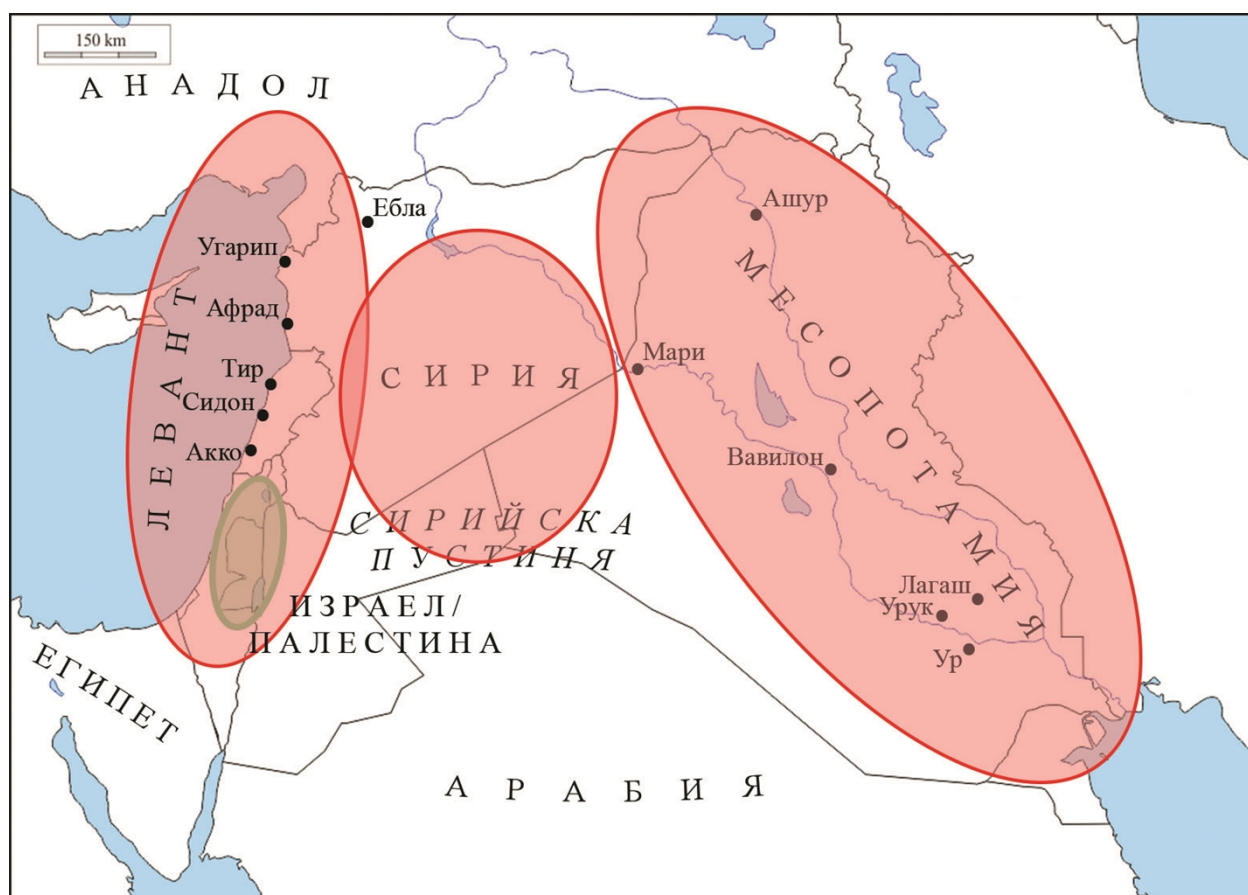
Географските наименования на отделните части от обитаемото пространство се формират, изменят и налагат като традиционни в резултат от продължителното комплексно влияние на разнообразни природни и обществени фактори (*табл. 1*). Макар и много по-късно, част от посочените историко-географски области придобиват обобщен иконографски израз чрез понятието Близък изток. То се налага като словосъчетание още през Късното средновековие, но независимо от това все още има многовариантни начини за дефиниране на неговия териториален обхват, граници и културно-политическа характеристика. Те се наслагват по специфичен начин в

публичното пространство и научната литература чрез фаворизиране на едни характерни особености за сметка на други.

Така днес едни и същи територии биват синонимно обозначавани като Близък или Среден изток. В някои формулировки териториалният им обхват се разширява в посока към Северна Африка и Средна/Централна Азия. Критериите за това са твърде разнообразни – природни дадености, етно-конфесионален състав, културни и политически особености, като понякога се прилага и тяхното смесване.

Едно от най-често срещаните определения за Близък изток гласи, че „това е регион, доминиран от население, изповядващо ислямската религия (в различните ѝ направления), на чиято база се е разпространил и утвърдил арабският език (в различни диалектни форми) и арабската етно-културна идентичност. Това е неоспоримият център на арабо-мюсюлманската цивилизация. Успоредно с това трябва да се отчита и фактът, че неговият внушителен като пространствен обхват териториален масив, поради определени природни ограничения, не е водещият в мюсюлманския свят от гледна точка на демографска тежест. Необходимо е също да се отчита и това, че твърде широкото географско разпространение на арабския език се съпровожда от значителна диференциация на различните му диалектни форми. Трансформацията на понятията Близък изток и Сирия като териториален обхват се променя с течение на времето и често отразява национални схващания за региона. Наложилата се у нас концептуална рамка и представа за политикогеографския му обхват е отражение на многопластови фактори. В определен исторически период (XVI – XVII в.) най-ефективен начин за обозначаване на региона е чрез обхвата на Османската империя. Така под формата на негови съставни части в едни или други епохи се приемат страни, които често се включват в териториалния обхват на историко-географски области като Плодороден полумесец, Финикия и Левант, Сирия, Ливан и Палестина (*фиг. 1*).

Фигура 1. ИСТОРИКО-ГЕОГРАФСКИТЕ ОБЛАСТИ В БЛИЗКИЯ ИЗТОК ПРЕЗ ДРЕВНОСТТА

Земите, разположени между Тигър и Ефрат, получават наименованието Месопотамия. Областта по Средиземноморското крайбрежие на днешните държави Ливан и Сирия е исторически известна под наименованието Финикия, а територията между отвъд крайбрежието до водосборния басейн на р. Ефрат – като Сирия. Так те попадат частично в обхвата на т. нар. Плодороден полумесец. Това наименование се отнася до земите на съвременните държави и територии на Израел, Ирак, Йордания, Ливан, Палестина, Турция и Сирия. Тук под влияние на специфични хидро-климатичните условия възникват ранните цивилизации на Шумер и Акад във водосборните басейни на Тигър и Ефрат. Благоприятните природни условия в земите, прилежащи към Източното Средиземноморие (западния част на Плодородния полумесец), са предпоставка за възникване на древни центрове като Угарит и Ебла (дн. Сирия), Библос (дн. Джбейл, Ливан), Йерихон (Палестинска автономия) и др.

Финикия се налага като исторически термин за древна страна, разположена върху тясна крайбрежна средиземноморска ивица, западно от планината Ливан. Представена е предимно от градове-държави като Тир, Сидон, Библос. Основният поминък на тяхното население е свързан с корабостроене (развито на базата на ливанския кедър), морска търговия, риболов, крайградско земеделие и свързаните с тях различни занаяти. През Средновековието това историко-географско пространство става известно като Левант – едно от синонимните названия на страните от Източното Средиземноморие (Гърция, Турция, Кипър, Сирия, Ливан, Израел, Палестина, Египет). В по-тесен смисъл с него се обозначават предимно Сирия, Ливан и Израел. Топонимичното им присъствие на историческите карти е инспирирано от проспериращите средновековни морски сили като Венеция, Генуа, Пиза и др. През Средновековието, след арабо-мюсюлманските завоевания през VII в. наименованията на тези земи претърпяват нови промени, отразяващи етно-лингвистична трансформация. Крайбрежните зони на древните Финикия, Сирия и Палестина стават известни след арабските завоевания под наименование Шам (араб. *север*). Неговата етимология често се поставя в основата на политикогеографското внушение, наложено от ислямистките групировки в района в опита им за подмяна на традиционното самоопределение на местното население.

Успоредно с това (особено с началото на Великите географски открития), постепенно като Ориент, започва да се налага и португало-испанското разбиране за глобалното понятие Изток в посока Индия, Индокитай, Индонезия, Китай и Япония. По-ясна географска диференциация се получава едва след разграничаването на понятията Близък, Среден и Далечен изток. За съседните територии са налице други названия и др. Поради спецификата на възникване на арабо-ислямската култура той може да се разглежда като безспорно съвременно ядро на понятието Близък изток. На по-късен етап пространствено разширяващата се арабско-ислямска вълна започва да се подчинява в много по-голяма степен на културно-политически фактори и се превръща в основа за появата на огромен цивилизационен

регион. Като важен общ природен знаменател в по-ново време се приемат и огромните му нефто-газови ресурси.

Съвременното пространствено тълкуване на Близкия изток (у нас се среща и като Югозападна Азия или по-архаичното Предна Азия) в най-тесен (класически) смисъл включва Саудитска Арабия, Йемен, Оман, ОАЕ, Катар, Бахрейн, Кувейт, Ирак, Йордания, Израел, Ливан и Сирия. Сред арабските народи този обхват е известен с понятието „Машрик“, като към него те включват също Египет и Судан.

Понятието Среден изток (*Middle East*) възниква в началото на ХХ в. като алтернативно наименование на Изтока (*Orient*) и Близкия изток (*Near East*). Постепенно то се налага като основно за западния политически елит, а оттам и в световната дипломатическа практика. Често обаче се правят и опити за разграничаване на две по-тясно разбирали пространствени понятия – Близък изток (в смисъла на Машрик) и Среден изток (Иран, Афганистан, а понякога условно Пакистан и дори републики от бившия СССР).

За ролята на Средиземноморието като географски фактор и граница за формирането на Близкия изток пише английският историк Тойнби (2001). Той защитава тезата, че Средиземноморието е люлката на западната цивилизация, изразена чрез елинската култура, римския политически ред и разпространението на християнството. По неговата източна периферия обаче, се утвърждават „реликтни“ народи и култури с оригинална древна идентичност, голяма част от които устоява както на западната християнска културна експанзия, така и на силните цивилизационни импулси, излъчвани от господстващия днес сунитски ислям.

В руската културна традиция (а оттам в българската, сръбската и др.) се запазва изначалното наименование Близък изток, обективно отразяващо близостта до широкото тълкуване на понятието Европа (вкл. Руската равнина), като своеобразен противовес на Далечния изток (Япония, Китай, Индокитай и др.). Терминът Близък изток се налага след ХVІ век, измествайки Ориента, но впоследствие е заменен от много по-широко използвания от държавите в света Среден изток (*англ. Middle East*).

Англоезичният термин Middle East е въведен от американския морски адмирал и виден геополитически изследовател Mahan (1902). Той получава широка популярност благодарение на поредицата от статии с сп. Таймс, написани от Chirol през периода 1902–1903. Според него обаче Middle East е с по-ограничен обхват и следва да се отнася само до земите, граничещи с Индия или имащи отношение към военната и политическа стабилност на Британския Радж (Вицекралство Индия) – Персия, Ирак, източното крайбрежие на Арабския полуостров, Афганистан и дори Тибет. Сходно мнение изказва и британският генерал Томас Гордън (1788–1841), който обаче смята, че Персия и Афганистан трябва да се обособят в самостоятелен регион – буфер между британските и руските имперски интереси. Опит за предефиниране на термина Близък изток прави Hogarth (1902), като включва и територии от Балканите до Иран, Североизточна Африка и Арабския полуостров.

Утвърждаването на понятието Среден изток във възможно най-широк пространствен обхват става от известни британски държавници като Кързън, Сайкс и Чърчил. След Първата световна война последният е начело на новосъздадения британски държавен департамент „Среден изток“. Съвременни представители на иранската позиция като Farrokh и Vasseghi (2017) акцентират върху значимостта на нефтените запаси при критериите за определяне обхвата и границите на региона. Те и други автори залагат също и на значимостта на политическия обхват на Средния изток, в т. ч. и на неговото колониално тълкувание. Друго доказателство за това е и наименованието на главното командване на британските въоръжени сили с главен щаб в Кайро през Втората световна война (Beaumont and other, 1988). Що се отнася до Иран, налагането на идеята за пространствена принадлежност към Близкия (Средния) изток е резултат от влиянието на два фактора – огромният потенциал като мюсюлманска страна и значителните ѝ нефтени запаси с претенции за водеща роля в мюсюлманския свят. От своя страна Афганистан освен към близко/средно източната тематика, може да се

разглежда и като гравитираща към придобилото постсъветски смисъл понятие Средна Азия. За изясняване същността и пространствения обхват на използваните в изследването историко-географски наименования може да се използва *фиг. 3*.

Фигура 3. ИСТОРИКО-ГЕОГРАФСКИ ОБЛАСТИ В БЛИЗКИЯ ИЗТОК И СЪСЕДНИТЕ ПРОСТРАНСТВА

Редица доводи за спорния обхват и граници на Близкия/ Средния изток представя Öztürk (2017), а Piercy (1964) смята, че те не подлежат на дефиниране. Според Корм (2005) дори е необходимо преодоляване на крайния арабоцентричен подход, изключващ значимостта на другите културни пластове и етноси в региона.

Сирийските земи са типичен пример за историко-географска топонимична устойчивост. Името на страната не се променя още от дълбока Древност, независимо от многобройните миграционни вълни и изменения на политическата карта в Близкия изток. Най-широко разпространената теория за етимологията на името ѝ е, че то е тясно свързано с държавността на древната Асирия (XXI–VII в. пр. Хр.). Незначителната лингвистична разлика е резултат от изпускането на префикса *a~* в древногръцкия език, а най-типичен пример за това са трудовете на Тукидит (ок. 455 г. пр. Хр. – ок. 397

г. пр. Хр.). Според американския изследовател Tvedtnes (1981) обаче името Сирия е древноегипетска транскрипция, заимствана от племето Хури. Друга версия е свързана с анализа на старозаветни текстове от Мойсей (глава 3:9). Така Сирия се свързва с аморейското название Сенир. От своя страна Pipes (1990) смята, че произходът ѝ е от Сирион – наименование, с което жителите на финикийския град Сидон (дн. Сайда).

Собственото арабско произношение на страната е *Сурийя*. В миналото то има по-общ пространствен обхват, а днес се използва за обозначаване на конкретна държавност и национална идентичност.

1.2. Близкият изток и Сирия през призмата на държавата и международното право

Държавознанието е един от фундаментите в развитието на обществения блок науки. В най-общите правни, социално-философски и политологични теоретични постановки държавата се разглежда в триединство от гледна точка на нейния произход, формиране и съществуване. В зависимост от акцентите във всяка една от тях се формират и три основни предметни изследователски подхода:

- Политико-философски, основаващ се на античната традиция. При него държавата се разглежда като средство за регулиране на отношения между управляващите (властта) и преобладаващата част от обществото;
- Правово-организационни, в които се акцентира върху юридическата същност на държавата и законовите рамки в организационния живот на обществото от гледна точка на хегеловия държавен формализъм;
- Класово/социално-корпоративни, в чиято основа стои марксистката теория за противопоставянето между интересите на труда и капитала, между отделни социални прослойки или професионални групи.

Еволюционното / революционно (стохастично) развитие на държавните образувания е резултат от сложни и многообразни процеси, отличаващи се с редица историческо-географски особености. Въпреки това е възможна и обобщена хронологична схема на тяхното развитие. Генезисът на

държавността още в най-стари времена протича чрез постепенни трансформации по линията семейство – род – племе – племенен съюз – държава. През класическата античност най-често срещаните форми на държавна организация са военна демокрация, републиканско управление, монархически и деспотични режими. В хоризонтален план, съвременното развитие на държавността характеризира се обогатява с федеративните и конфедеративните процеси и прерастването им в нови интеграционни междудържавни форми. Вътрешнополитическите процеси са белязани от формирането на основните принципи на модерното гражданско общество и правовата държава.

Дефинирането на държавата реално представлява една от най-сложните задачи на политическата мисъл. Единно, общопризнато и безспорно определение за държава, не съществува. Налице са само някои наложени се постановки за присъщите атрибути на държавността, но те не са облечени в аксиоматични международни правни дефиниции.

Според Бъчваров (1999) държавата е суверенно териториално образувание, обслужващо политически, стопански, социални и отбранителни интереси на нейното население. По-голяма практическа стойност за суверенитета и неприкосновеността на отделните съвременни държави в света има Уставът на ООН (Шарпантие, 2008). Водещ критерий в него е съхраняване на статуквото, основано на обичайното право, което до голяма степен е в противоречие с правото на самоопределение на народите. Същевременно са налице и някои изключения – Еритрея, Източен Тимор, Южен Судан и други, които след продължителни усилия успяват да се отделят и да придобият статут на държави.

Легитимността на държавната власт в арабските страни се поддържа в зависимост от техните традиционни устои и съвременни политически реалности (*табл. 2*).

Таблица 2. ПОЛИТИЧЕСКО УСТРОЙСТВО НА СТРАНИТЕ ОТ БЛИЗКИЯ ИЗТОК И СЕВЕРНА АФРИКА

ДЪРЖАВА	ФОРМА НА УПРАВЛЕНИЕ	ПРИНЦИПИ НА ДЪРЖАВНА ИДЕНТИЧНОСТ	ЛЕГИТИМАЦИЯ НА ВЛАСТТА
Алжир	Президентска Република	Арабска нация–държава	Партийно-политически авторитаризъм с военна подкрепа
Афганистан	Ислямски емират	Императивно господство на радикалния ислям	Тотално военно-теократично управление на талибаните
Бахрейн	Кралство – абсолютна монархия	Династическа традиция	Племенно-родова йерархия
Египет	Президентска република	Арабска нация–държава	Политически авторитаризъм с военна подкрепа
Израел	Парламентарна република	Религиозна национална традиция	Политически плурализъм
Ирак	Парламентарна република	Политико-географска традиция	Федеративно устройство с етно-конфесионален сепаратизъм
Иран	Теократична президентска република	Религиозна политическа традиция на шиитски имами	Режим на духовната власт
Йемен	Президентска Република	Арабска нация–държава	Религиозен и племенно-родов политически сепаратизъм
Йордания	Конституционна монархия	Династическа традиция	Родословна приемственост и религиозна легитимност на политическата традиция
Катар	Емиратство – монархия с конституционно устройство	Династическа традиция	Племенно-родова йерархия
Кувейт	Емиратство – конституционна монархия	Династическа традиция	Племенно-родова йерархия
Либия	Република с условна териториална цялост	Арабска нация - държава	Политикогеографска легитимация
Ливан	Полупрезидентска република	Арабска нация–държава и политико-географска традиция	Конфесионални принципи на разделение на властите
Мавритания	Президентска република	Арабска нация–държава	Политически авторитаризъм на религиозна основа
Мароко	Конституционна монархия	Религиозна династическа традиция	Родословна приемственост на политическата традиция
ОАЕ	Емирства – обединение на абсолютни монархии	Династична традиция и арабска нация - държава	Племенно-родова йерархия
Оман	Султанат - абсолютна монархия	Династическа традиция	Религиозна основа- ибадизъм
Саудитска Арабия	Кралство - абсолютна монархия	Династична традиция и арабска нация - държава	Родословна основа - уахабизъм
Сирия	Президентска република	Арабска нация–държава и политико-географска традиция	Политически авторитаризъм и етно-конфесионален сепаратизъм
Судан	Република	Арабска нация – държава	В преходен период с етнически сепаратизъм
Тунис	Президентска република	Арабска нация - държава	Политически плурализъм
Турция	Президентска република	Политико-географска традиция (османизъм и пантюркизъм)	Политически плурализъм (умерен ислямизъм)

Специфичен оттенък в това отношение има формата на колониалиално управление от страните в Близкия изток върху утвърждаване на политическа система на новоосвободените страни (табл. 3).

Таблица 3. КОЛОНИАЛНО И ПОСТКОЛОНИАЛНО РАЗВИТИЕ НА ПОЛИТИЧЕСКАТА КАРТА В БЛИЗКИЯ ИЗТОК

ДЪРЖАВА	ГОДИНА НА НАЛАГАНЕ НА ЗАВИСИМОСТ	ФОРМА НА ЗАВИСИМОСТ	ГОДИНА НА НЕ-ЗАВИСИМОСТ	ФОРМА НА ДЪРЖАВНОСТ
Алжир	1830	Част от Франция (департамент)	1962	Република
Йемен (Южен)	1839	Британска колония (Аден) и протекторати	1967	Република
Бахрейн	средата на XIX в.	Британски протекторат	1971	Монархия
Оман	средата на XIX в.	Британски протекторат	1970	Монархия
ОАЕ	средата на XIX в.	Британски протекторат	1971	Монархия
Египет	1882	Английска окупация	1922	Кралство
Тунис	1882	Френски протекторат	1956	Република
Западна Сахара	1884	Колония на Испания	1975	Мароканска окупация
Кувейт	1899	Британски протекторат	1961	Монархия
Судан	1899	Кондоминиум на Египет и Великобритания	1956	Република
Мавритания	1904	Колония на Франция	1960	Република
Либия	1912	Колония на Италия	1951	Монархия
Мароко	1912	Протекторат на Франция	1956	Монархия
Катар	1916	Британски протекторат	1971	Монархия
Ирак	1920	Мандат на Великобритания	1936	Монархия
Израел	1920	Част от британски мандат Палестина	1947	Република
Палестински араби	1920	Част от британски мандат Палестина	1948	Окупация от Израел и Египет
Йордания	1920	Част от британски мандат Палестина	1946	Монархия
Ливан	1920	Мандат на Франция	1946	Република
Сирия	1920	Мандат на Франция	1946	Република
Йемен (Северен)	-	Османски вилает	1919	Монархия
Саудитска Арабия	-	Племенна раздробеност	1932	Монархия

Близкият изток е едно от цивилизационните огнища на човечеството, където са доказани най-ранни форми на междуетнически и културно-политически взаимодействия, противоборство, сблъсъци, силни държавности и динамично прекрояване на политическата карта. Сред най-ранните примери от Древността е най-старият съхранен документ за междудържавен договор – между Египет и Хетското царство, сключен през 1278 г. пр.Хр. Наличието на писмена традиция в блискоизточните общества помага за проследяването на една непрекъсната линия на междудържавни отношения през вековете от възникване на първите държавни образувания до днешната международна система на отношения с акцент върху гарантиране на мира и сигурността на държавите и спазване на човешките права.

На този фон повечето автори декларират, че индивидуалните права в Близкия изток са относително слабо юридически защитени, а като основна причина за това изтъкват господстващата патерналистично-покровителствена парадигма в отношения държава-индивид. В нея, приоритет са регулацията на отношенията държава-власт – общности (религиозни, социални, професионални/еснафски). Тази своеобразна блискоизточна, арабско-ислямска парадигма придобива най-завършен феодален вид при т. нар. милетска система в Османската империя. Така те на практика придобива определено нормативно признание и дори покровителство, което създава своеобразна рамкова основа за функционална вътрешна автономия, отнасяща се до религиозния, правния и културния живот (Tögel, 2016). След четиривековен период той е заменен от коренно различаващия се Танзимат – резултат от редица реформи по западен образец. Същевременно както по времето на шериата, така и при танзимата, етно-географските различия играят второстепенна роля. Изключения в това отношение са правени рядко, като един от най-типичните примери е признаването на Българската екзархия (1870 г.).

Независимостта на Сирия е постигната чрез комбинация от местна съпротива срещу Франция и натиск от страна на САЩ и СССР. Формално

това става през 1941 г. като „свършен факт“ при немския разгром на френската армия. Следвоенният опит на Франция да възстанови статуквото е неуспешен, тъй като не е подкрепен от Великобритания и другите велики сили (Техеран ...,1982).

1.3. Предметна същност на работната хипотеза от гледна точка на политическата география и обществените науки

Приемаме и сме използвали понятието работна хипотеза като обобщаващо за всички структурни елементи, включени в увода и декларираната в съдържанието структура. От политикогеографска гледна точка държавата може да се разглежда като относително неподвижна и завършена пространствена форма. Тя е географски обект и се намира в определено положение спрямо земната повърхност и по отношение на другите обекти, с които е във взаимодействие.

Всяка държава притежава свое географско пространство, което се образува от собственото ѝ физическо пространство. Геопространството на държавата обикновено надхвърля собствената ѝ територия, ограничена от държавните граници и въздейства върху значително по-голямо пространство. Обхватът на това въздействие зависи както от количествени параметри (територия, население, икономическа мощ, интензивност на международните връзки и др.), така и от възможностите на съседните ѝ страни (Карастоянов, 1997).

Политическата география е типичен пример за интердисциплинарно научно направление, формирано предимно като резултат от взаимодействието ѝ с политологията. Трябва обаче да се добави и фактът, че в този процес активно участие имат и науки като културология, антропология, икономика, история и дори някои направления на естествознанието.

Сред водещите парадигми на европейското Просвещение изпъкват постепенно изменящите се концепции на географския детерминизъм, меркантилизма, либерализма, философския рационализъм, културния

посибилизъм и индетерминизъм. В една или друга степен те оказват влияние върху тези научните клонове, които са пряко обвързани с икономическата/социално-икономическата, културната и политическа география. В много от тях личат първоначални опити да се демонстрира приемственост с мистиката и сакралния символизъм. Типични примери в това отношение са сакралната география или органичната теория на Ratzel (1882, 1887), чрез които се официализира началото на политическата география и геополитиката. Въпреки на пръв поглед твърде претенциозното ѝ декларативно наименование, според Грчић (2011) тя не следва да се отъждествява с география на религията, която изучава създаването и еволюцията на религиозните общности в географското пространство, а не иконографските възприятия на самото пространство.

Примери в анонса на настоящото изследване са традиционните консервативни ислямистки аргументирани възгледи, отнасящи се до историческия реваншизъм спрямо загубените („временно отстъпени“) бивши мюсюлмански владения, известни като „Земите на вероотстъпничеството“ (ар. *Дар ал Итирдат*) – например Иберия, Румелия, Крим, Кавказ и др. От по-обща геополитическа гледна точка в мюсюлманския свят господства постановката за „Земите на войната“ (*Дар ал Джихад*), отнасяща се за тази част от света, която не е приела исляма, за разлика от „Земите на мира“ (*Дар ал Ислам*), където господства учението на Мохамед. В исторически план съществува и „Земите на примирието“ (*Дар ас Сух*). Употребява се до XX в. за васални страни като Нубия, Грузия и други, които плащат данък на мюсюлманска държава.

Визирайки основния конструкт на социалната география, Дерменджиев (2017) изказва мнение за трудната култивация и рамкиране на териториалното съзнание – извод, особено актуален за общества и държави, опиращи своето съществуване на база социално-икономическо разслоение на обществото. В пряка връзка със социалната възниква и се развива направление, обозначено като културна география. Нейни основоположници

са Зауър (1889–1975), Хартшорн (1899–1992), Зелинский (1921–2013) и др. Според Русев (2017) в съдържателен план тя може да има претенции за възможно най-широк обхват по отношение на неприродната (икономическа/ социално-икономическа/ обществена) география. Попов (2016) се придържа към много по-тясно разбиране за предмета ѝ – развитието и функционирането на културата като феномен, процес и явление в пространството – и то до такава степен, че допуска възможността за съществени различия между понятията културна география и география на културата.

Политическата география възниква като резултат от хилядолетно натрупване и продължително самостоятелно развитие на географски изследвания и идеи, от една страна, наблюдения, емпирични обобщения и теоретични концепции на обществено-политически процеси, от друга. Сред първите изследователи, които използват словосъчетанието политическа география са Винцхайм и Крафт (1694–1751; 1701–1754), Татищев (1686–1750), Ломоносов (1711–1765), Бюшинг (1724–1793), Тюрго (1727–1781), Ритер (1779–1859) и др. През 1745 г. немският професор на руска служба Виндсхайм публикува в Санкт Петербург своя труд „Кратка политическа география“. През 1762 г. словосъчетанието „политическа география“ се използва от Антон Бюшинг в неговия труд „Ново описание на Земята“.

За неин основоположник като научно направление е приет Ратцел (1844–1904), които през 1887 г. издава фундаментален труд с това наименование. Идеите му са до голяма степен повлияни от университетския преподавател по зоология Хекел. Характерна черта на ратцеловата теория за политическата география е основният акцент върху държавата, която той представя като организъм. Интересна аналогия в това отношение намираме в труда на Ибн Халдун, достигнал до наши дни под наименованието „Встъпление“ (1403). В него се проследява връзката между времетраене на човешкия живот и съществуване на държавата.

Успоредно с тези на Ратцел се появяват и трудовете на Маън (1840–1914), и Макиндер (1861-1947). Друг западен представител в тази област Киелен (1864-1922), който като шведски професор по политически науки и география въвежда терминът геополитика. Той доразвива идеите за държавата като съчетание между закони и власт с важни пространствени функции (Kjelen, 1905, 1917). През първата половина на ХХ в. горепосочените автори и техните изследвания в областите на политическата география и геополитиката последователи в много от т. нар. Велики сили. Относително подробна тяхна характеристика прави Батаклиев (1940/41).

Опит да разкрие съдържателната същност, специфичните интердисциплинарни връзки на политическата география, тясно обвързаните и условно подчинени геополитика/геостратегия прави Русев (2017). За общо начало той използва многовариантното обозначаване на неприродната (обществена/културна) част от географските науки, а като универсален интердисциплинарен фон – редица близки по предметна същност направления като международни отношения, странознание, конфликтология, военна география/стратегия, сигурност и др.

За целите на настоящото изследване на преден план извеждаме триадата Политическа география – Геополитика – Геостратегия. Втора важна в това отношение абстракция е възможността те да се разглеждат в споменатата последователност като съподчинени. Това обаче трябва да става само и единствено в условен смисъл, без да се отричат други възможни логически връзки (фиг. 5).

Фигура 5. РАНГОВА ЗНАЧИМОСТ НА ОСНОВНИ НАПРАВЛЕНИЯ В ОБЩЕСТВОЗНАНИЕТО / ОБЩЕСТВЕНАТА ГЕОГРАФИЯ КАТО ОТРАЖЕНИЕ НА РЕАЛНОСТТА

нараставащ обективизъм ↔ нарастващ субективизъм

ПОЛИТИЧЕСКА ГЕОГРАФИЯ – ГЕОПОЛИТИКА – ГЕОСТРАТЕГИЯ

Етно-конфесионалните процеси са първостепенна причина за възникване на вътрешнодържавни и междудържавни конфликти. Близкият

изток е един от типичните примери за това в новата история. Значимостта им се усилва и от влиянието на редица други фактори, свързани с природноресурсния потенциал в региона – енергийни, хидро-климатични, поземлени ресурси и др. Към това трябва да се отчита и неговият специфичен статут в геополитическата структура на света – като част от т. нар. Вътрешен полумесец и Арабско-ислямското Голямо пространство, като един от типичните геополитически възли в света в близост до ключови геостратегически пространства като Босфор/Дарданели, Суец, Баб ел Мандеб, Ормузки проток / Персийски (Арабски) залив. Цитираната картосхема се базира на класически геополитически схващания и може да бъде допълвана/ замествана с редица алтернативни варианти или генерализирани модели, кореспондиращи с концепциите на Хънтингтън („Сблъсъкът на цивилизациите“), на Бжежински („Голямата шахматна дъска“) и редица други.

Етно-конфесионалните фактори са в основата на проблематиката при деколонизацията в Близкия изток през XX в. и формирането на съвременната му политическа карта. Опитите за създаване на нов междудържавен кадастър от страна на колониалните сили са в противоречие с основополагащия, приет на Запад, принцип за съответствие между нация и държава. Основен проблем в това отношение е вкорененото се в региона разбиране за единен арабски етнос/нация. Равностойно отражение имат и опитите за изграждане на държавности (още в периода на т. нар. мандатна система), чийто обхват и граници се основават на предимно природно- и/или историко-географски административен принцип. Например, границите на Ирак (в мандатния период – Месопотамия) следват преди всичко общия водосборен басейн в средното и долното течение на Тигър и Ефрат. По отношение на Ливан се използва обхватът на територията между едноименната планина и средиземноморския бряг с продължение навътре към сушата по ивицата на долината Бекаа. И в двата случая този подход противоречи на важни етно-конфесионални граници. Подобни „ефекти“ предизвиква и мандатът Палестина с наследилата го идея за еврейска държавност. Изкуствено

създадените от Великобритания и Франция нови държавности и границите между тях стават причина за по-късната поява на политикогеографски кризи и конфликти, обозначени от Helmen и Ratner (1992) с термина „провалени държави“. Примери за исторически наследена политическа нестабилност са квазидържавните образувания на кюрдите, милициите на Хизбула, Ислямска държава и др. Такъв тип държавности може да се определят като неестествени по класическата терминология на Ratzel (1887) заради нарушен държавообразователен процес и липсата на „здрава вътрешна връзка“ – т. е. между съставните елементи на държавността (земя, население и власт).

Според Попов (2012) в обхвата на „провалени държави“ могат да възникват: неконтролируеми територии; региони с оспорвана власт; региони с недостатъчна власт; региони, където властта е абдикирала; „острови“ с транзитна държавност; сиви зони; пиратски републики; племенни зони и др. Така проекцията на отцепнически движения върху политикогеографското пространство създава зони на разпространение на сецесионизма (отделяне). Техните пространствени измерения са обект на изследване в отделно интердисциплинарно направление – география на сецесионизма. Според Колосов и Мироненко (2001) подобни субекти са квазидържави и имат неустойчиви граници.

Колониалните механизми на Запада (предимно Великобритания и Франция) в Близкия изток се отличават с относително по-кратък времеви хоризонт и политическа ефективност в сравнение с други направления в тяхната териториална експанзия през XIX–XX в. За Великобритания например този процес започва в средата на XIX в. с военно-политически натиск или военни действия в Аден, Бахрейн, Кипър, Египет, Судан и продължава под различни форми в Маскат (дн. Оман), Палестина, Кувейт, Ирак, Хиджаз (дн. Саудитска Арабия) и Сирия. След Първата световна война и разпадането на Османската империя по-голямата част от Близкия изток преминава под контрола на Великобритания. Колониалният статут се поддържа чрез наложената мандатна система на владения. Често освен „разделяй и владей“ те използват успешно за конкретни случаи и принципа

„обединявай и владей“ (Даков, 1965). Характерна особеност са също и значително по-меки политики на влияние и въздействие върху местните общности и техните формални и неформални лидери – вкл. финансово-икономически, инфраструктурни (напр. изграждането на железници, тръбопроводи) и др.

Сред причините за относително по-ниската степен на западно колониално влияние в Близкия изток е вековната ислямска традиция в него, създадена и поддържана от Арабския халифат, Османската и Сафавидската империя. Средновековните опити на португалци (Попов, 2010), холандци и англичани да изградят фактòрии и търговски тип колониализъм не дават траен резултат.

Днес регионът на Близкия изток е един от центровете световни геополитически противоречия. В качеството на първостепенни в това отношение могат да се изтъкнат следните фактори:

- регионът притежава над половината от световните запаси на нефт и газ;
- кръстопътното географско положение между Азия, Европа и Африка;
- сакралното значение на светите земи за монотеистичните религии.

Регионът е един от типичните примери за онагледяване и анализ на процеси, които са предмет на изследване в съвременната конфликтология както на вътрешно държавно, така и на международно ниво. Той е арена на традиционен сблъсък между имперски модели, културни послания и икономически интереси. За Слатински (2007) конфликтът е другото име на международните отношения, „във, със и чрез които, страните отстояват интересите си“. За него той е колкото сблъсък на интересите на различни държави, толкова и взаимодействие помежду им.

Генезисът на етно-конфесионалните конфликти в Близкия изток се отличава с някои особености. В тази връзка Цонев (2004) посочва двустепенната идентичност на техните общества. От една страна е държавната национална идентичност, а от друга – наднационалната мюсюлманска, в т. ч. арабско-мюсюлманска. Историята на региона показва

няколкократно изменения в отношенията към посочената проблематика в зависимост от конкретните властови форми и механизми.

Регионът на Близкия изток е типичен пример за алтернатива на утвърденото на запад тълкуване на понятието национална държава. В основата ѝ е френско-германската концепция за нация, основана на обща държавна политическа история, закони, институции или съвместно преживяно културно наследство (Meineske, 1907). Налагането на тази идея извън Западна Европа (впоследствие и Северна Америка) е известно като уестърнизация – в смисъла на модернизация.

Конфликтологията е едно от бързоразвиващите се интердисциплинарни научни направления през последните десетилетия, имащо пряко отношение към социология, етнология, политология, военно дело и много други науки, вкл. география (предимно обществена). Последната играе ролята на универсален общ пространствен знаменател.

Ключови за конфликтологията са понятия като международен ред, противоречие, противостоене, спор, конфликт, агресия, урегулиране, умиротворяване, контрол и др. Waltz (1979) търси причините за конфликтите в структурата на международните отношения. Звягельская (2017) проследява тенденцията за преход от междудържавни противопоставяния в Близкия изток към асиметрични и вътрешнодържавни конфликти. Такива са гражданските войни и конфликтите на етно-религиозна основа през XX-XXI в., голяма част от които са провокирани от значими регионални или глобални центрове на силата.

Количествени подходи при анализа на връзката между географски характеристики на страните, от една страна и международни конфликти, от друга, се използват при пространствените модели в регионални изследвания на Isard (1972), Ward и Kirby (1988), Anselin и O'Loughlin (1990). На базата на специфични регресионни анализи чрез тях се извеждат корелационни зависимости между определени параметри като пространство, местоположение, разстояние, граници, честота и интензитет на конфликтите.

Често междудържавни или вътрешни конфликти оказват своеобразно дифузно въздействие върху политически съседи от първи и втори ранг. Този ефект се усилва при наличието в тях на сходни черти в политическото устройство, социално-демографските и етно-конфесионалните характеристики. Типичен пример е иранската подкрепа за паравоенни шиитски движения в Ирак (бригадите Хизбула, армията на Махди, ръководена от Муктада Садр), Сирия и Ливан (Хизбула). Подобна логика има и по отношение влиянието на Ирано-иракската война от 80-те години на XX в., довела възникване на ССЗ. В съвременната конфликтология такива феномени се обозначават с термини като „мултиплициращ ефект“, „ефект на домино“, „заразяване“, „скачени съдове“ и др. Подобни примери обаче не трябва да се абсолютизират. Това например, може да се отнесе спрямо несъстоялите се опасенията за пренасяне на гражданската война от Сирия в Ливан (Barnes–Dacey, 2012).

Общите културно-цивилизационни характеристики в Близкия изток са предпоставка за различни форми на междудържавно сътрудничество в различни области на политиката, икономиката и културата. В схемата на Хънтингтън (1996) един от цивилизационните региони, „намиращи се в състояние на пряк сблъсък или на изпълнени с напрежение взаимодействия“, е отражение на ислямската цивилизация. Тя е сред ярките примери за тясно сътрудничество между радикални представители на политически раздробена общност в ситуации, породени от традиционни и асиметрични заплахи за мира (Пеев, 1999). Към последните могат да се причислят международният тероризъм, рекрутирането на наемници при участие в граждански конфликти, изграждането на логистични мрежи за трафик на хора, оръжия, контрабандни стоки и финансови средства, изграждане на мрежа от т. нар. „спящи клетки“, пропагандна дейност (в смисъла на активна геостратегия – по терминологията, въведена от Русев, Авджиев, 2012).

Кисинджър (1997) прилага активни дипломатически усилия да разграничи отделни конфликтни аспекти на т. нар. Близкоизточен проблем. Според него трябва да се обособят конкретни въпроси, чието разрешаване да

се осъществява чрез отделни двустранни споразумения; п-в Синай (Кемп Дейвид – 1978 г.); Западният бряг на р. Йордан (1988); Голанските възвишения и др. Своеобразно продължение на този подход е споразумението от Осло (1993 г.) за предоставяне на палестинска автономия. Въпреки някои определени успехи обаче, все още не може да се твърди, че са постигнати условия за траен мир.

Широкоизвестни в следвоенната история на региона конфликти са също: инвазията на Ирак в Иран и Кувейт; гражданските войни в Йемен, Оман, Йордания и Ливан; партизанските действия и сепаратистките въстания на кюрдите в Иран, Ирак и Турция. Съвременният епицентър на военно-политическо противоборство в Близкия изток са териториите на Сирия и Ирак. Висок конфликтен потенциал имат също някои периферни пространства, свързани с териториални води, ресурси, добив и транспорт на нефт и газ – Персийски (Арабски) залив, протокът Ормуз, Арабско (Оманско) море, протокът Баб-ел-Мандеб, о. Сокотра, залив Акаба, Суецкият канал и новооткритите находища на газ в Източното Средиземноморие. Особено значение извън етно-държавните и енергийни фактори за противоборство в региона имат водните спорове за реките Тигър, Ефрат и Йордан.

ВТОРА ГЛАВА. ОСНОВНИ ЕТАПИ ПРИ ФОРМИРАНЕТО НА ПОЛИТИЧЕСКАТА КАРТА В БЛИЗКИЯ ИЗТОК

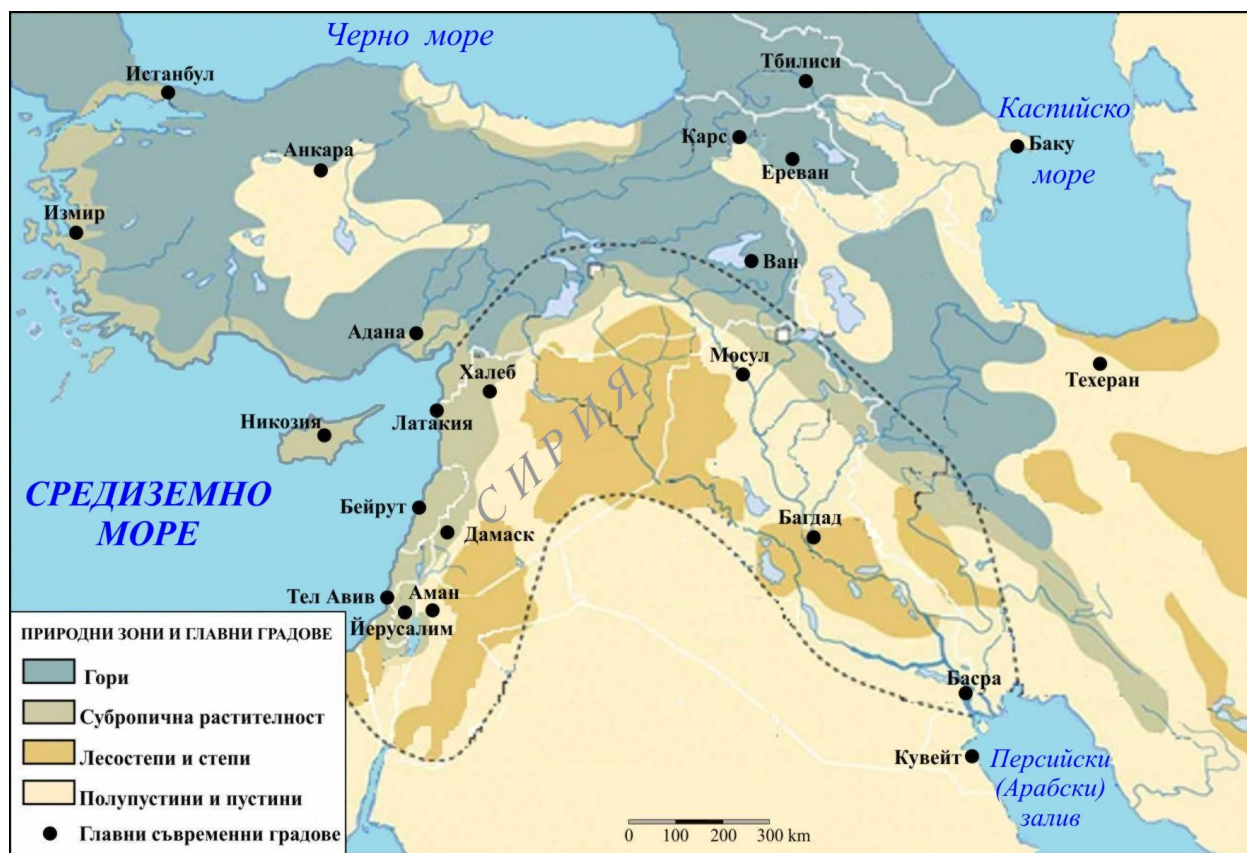
2.1. Древни цивилизационни огнища и първи форми на държавност

Образът на Близкият изток е тясно свързан с ключови от гледна точка на иконографията и т. нар. когнитивни карти понятия като *Йерихон*, *Потоп*, *Шумер*, *Вавилон*, *Семирамида*, *Финикия*, *Стар завет*, *Шехерезада*, *лимец*, *симит*, *роза / сабя дамаския*, *арак / раки(я)* и др. Това е регионът, считан за едно от цивилизационните огнища и кръстопът на народи, религии и култури между Африка, Азия и Европа, световен културен център и обект на стратегически интереси от страна на външни силови центрове.

Откритите многобройни артефакти дават основание редица изследователи да обозначават региона като Плодороден (Благодатен)

полумесец (фиг. 7). Простира се като своеобразна контактна зона с имагинерни граници между Персийския залив, Двуречието, Мала Азия, Източното Средиземноморие и Мъртво море.

Фигура 7. ПЛОДОРОДНИЯТ ПОЛУМЕСЕЦ В БЛИЗКИЯ ИЗТОК

Съставено по: Collins Atlas of World History (2003)

Археологическите разкопки дават основания за първи трайно укрепени селищни образувания да се считат мегалитните конструкции в Гъобекли тепе (дн. турска провинция Шанлъурфа), датирани около 10 000 г. пр. Хр. Две хилядолетия по-късно възниква Йерихон (дн. Палестинска автономия в Израел), считан за най-стария град в света. Свидетелства за древна крайбрежна пространствена организация на стопанството (растениевъдно-живоноевъдна) са и подводните находки в района на Атлит Ям (дн. Израел).

Двуречието е родина и на първите политико-географски структури под формата на градове-държави по течението на Тигър и Ефрат – Ур, Урук, Лагаш и др. Първопричина за тяхната поява са храмове с религиозно значение. За разлика от тях египетските центрове възникват и се развиват в условията на силна, единна държавност с хилядолетна традиция. Нейната политическа устойчивост е до голяма степен гарантирана от специфичните

линейни географски условия, които създава Нилската долина. Моделът храм–град–държава, характерен за Двуречието се разпространява дифузно постепенно и към средните течения на Тигър и Ефрат, където се утвърждават властовите центрове на Мари и Ибла (дн. Северна Сирия).

Специфично проявление на политическа разпокъсаност в сирийските земи са политическите субекти в Източното Средиземноморие, където през първото хилядолетие пр. Хр. процъфтяват типичните финикийски пристанищни градове–държави Тир, Сидон и Библос в Ливан, Угарид и Арвад в Сирия. Планините Ливан и Ансария (т. нар. Вилаетска планина) са естествена отбранителна преграда откъм сушата и стратегически източник на качествен дървен материал (кедър) за флота и селищното устройство. Огромната морска акватория стимулира търговската им колониална експанзия. Така финикийската култура достига дори и далечните африкански и европейски брегове (*Приложение 12*). Най-типичният пример е древният Картаген (в дн. Тунис). С не по-малка цивилизационна значимост са и неговите колониални влияния в Пиренейския полуостров, Балеарски острови, Корсика, Сардиния, Сицилия, Малта и др.

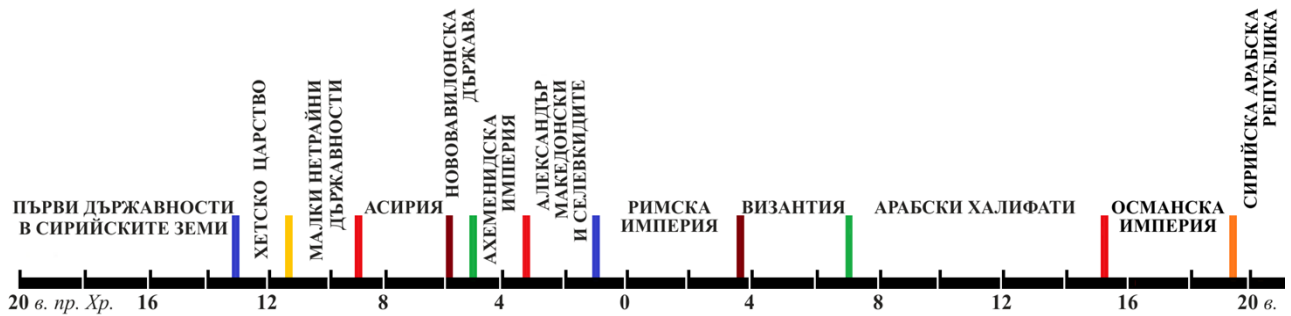
2.2. Имперските модели на политическо устройство в контекста на сблъсъка между Изтока и Запада

2.2.1. Азиатско-средиземноморски тип политикогеографски трансформации (XIII век пр. Хр. – VII век сл. Хр.)

Близкият изток и исторически формиралото се пространство на сирийската държавност са хилядолетна арена на сблъсък между редица вътрешни и външни центрове на силата. Типични примери за това са противоборството между Египет и Хетското царство, експанзиите на Вавилон, Асирия, Персия, древна Македония. В различни периоди под една или друга форма те успяват да подчинят сирийските земи и Плодородния полумесец като цяло (*фиг. 8*). Южната им пустинна периферия заедно с полуостров Синай играе ролята на буферна зона спрямо Египет, но в периоди на отслабване на държавността (късните египетски династии от VIII – I в. пр.

Хр.) дори и това не може да спре нашествениците. Първите спорадични споменавания на понятието араби са през VIII в. пр. Хр., отнасящи се за трудно идентифицируеми в пространствен и социален план общности, които оказват влияние върху политиките на древните империи. Асоциирането му с преобладаващото номадско население на юг от Сирия се налага по време на Римската империя (Fisher, 2015).

Фигура 8. ПОЛИТИЧЕСКА ПРИНАДЛЕЖНОСТ НА СИРИЙСКИТЕ ЗЕМИ ПРЕЗ ПОСЛЕДНИТЕ 4 ХИЛЯДОЛЕТИЯ

Експанзията на Рим успява сравнително бързо да преодолее съпротивата на елинистичните остатъци в Близкия изток. Римските владения в сирийските земи през II–III в. са организирани под формата на имперски провинции – т. нар. Вътрешна и Външна Сирия. Завладените израелски земи формират отделна провинция Юдея, а днешна Йордания – Арабия. Установяването на римско господство в Палестина съвпада с Христовите времена и зараждането на втората монотеистична религия – християнството. Езикът на Исус е един от семитските и е известен като арамейски. Днес той се е съхранил в някои малки общности, населяващи отделни области в Сирия (долината Малоула). Огромната площ на империята благоприятства разпространението на новата религия в западна посока.

Първостепенно икономическо и политическо значение през този период придобива контролът върху т. нар. „Път на коприната“ от средиземноморското крайбрежие на Близкия изток до владенията на китайската династия Хан. За дълъг период от време той е единственият символ на отношенията Изток – Запад.

Последвалият упадък на Рим и Китай през III в. разрушава старите връзки и пренарежда по нов начин политическата мозайка в Евразия. Първостепенна роля придобиват номадските народи (т.нар. Велико Преселение на народите), които обаче не засягат азиатските владения на империята. В опит за частично съхраняване на римската геополитическа традиция се заражда и в продължение на около 1000 години функционира силната византийска държавност. До появата на исляма, сирийските земи заедно с Египет са един от важните стожери на икономическата стабилност на империята. В следващите векове именно появата на новата религия в съседните земи на Арабия се оказва решаващ фактор за постепенния упадък на Византия.

От особено значение за проследяване на културно-политическата традиция е разнопосочното дифузно разпространение на различни християнски учения, които се зараждат в блискоизточните провинции на Византия. Тяхното географско разпространение достига преди всичко земите на Европа, Северна Африка и Русия, като голяма част от тях се затвърждават в отделни райони на Близкия изток, а някои достигат до Кавказ, Средна Азия и дори Индия. Особено показателни за източното разпространение на христовото дело са несторианството, т. нар. Сирийска църква на Св. Тома, асирийство, армено-грегорианство, униатство (халдейство, сирокатолицизъм) и др. Според Хаджийски (1944) именно разселването на жители от сирийските земи в балканските провинции на Византия води до проникването на ереси по нашите земи.

Използвайки карти от арабски географи като Истархи, Макдиси и Идриси, автори като Гунайм (Кувейт, ... 1995) причислява сирийската пустиня към изконните арабски земи. За него тя е идентична на Арабския полуостров, както в природно, така и в етнодемографско отношение и се различава от земите на Плодородния полумесец, който често е обозначаван

от номадите като „черни земи“ заради наносите, формиращи плодородните почви в Двуречието.

2.2.2. Ислямска политическа доктрина и пространствена експанзия (VII век пр. Хр. – XVII век)

През VII в. в Арабският полуостров се заражда третата монотеистична религия – исляма. За кратко време тя се превръща в главно оръжие за пространствена инвазия на арабите и в основен фактор за консолидиране на културно-политическото единство между номадските им племена и новата религия. Само за около 120 години те успяват да обединят политически пространството между Пиренеите на запад до р. Инд на изток. Сирийските земи претърпяват радикални етно-културни изменения и се превръщат в безспорна част на арабско-ислямския свят на база културно-цивилизационно самоопределение.

Нововъзникнала империя с арабо-мюсюлмански корени постига своето най-голямо териториално разширение по време на династията на Омейядите, чиято столица става Дамаск (фиг. 10). Подобен ход следва динамика на пренасяне на центъра на властта от религиозни центрове като Мека и Медина към територии със стратегически характер за контрол на територии, значими с демографския и икономически си потенциал. Тази динамика е потвърдена и при трансформацията на Омайядския арабски халифат в Абасидски арабски халифат при смяната на следващите арабски династии. Изместването на имперския център извън сирийските земи, е представено в табл. 4.

Фигура 10. ТЕРИТОРИАЛЕН ОБХВАТ И ГЛАВНИ ЦЕНТРОВЕ НА АРАБСКИЯ ХАЛИФАТ ПРИ ОМЕЯДИТЕ (към 750 г.)

Вътрешноарабската типологизация и йерархична зависимост на управленските форми на упражняване на власт в новата имперска по своята същност държава са обобщени в следните категории (Евстатиев, 2012):

- за урегулиране на междуплеменните вражди се използват медиаторските умения на хакамите. Те имат функцията на арбитри в спорове между племената, като техните решения имат силата на присъди;

- емирската власт е еднолична – на военачалници и племенни вождове. При тях се управлява чрез категоричният акт на волята, която следва да се разбира като заповед за безпрекословно изпълнение;

- властта на мулк (малик) се отъждествява с административно и имуществено (стопанско) владение в държавата, което се приравнява до западните разбирания за кралска/княжеска наследствена власт;

- султанската власт според арабските разбирания е външна власт или на чужди неарабски мюсюлмански владетели. Такива са титлите, дадени на водачите на селджуките и османските турци. Военната сила на тези етнически групи и държавническата традиция, която те носят са довели до арабското разбиране, че султанската власт е синоним на силна власт.

Тези чисто арабски разбирания за делението на властта според силата на нейните водачи са успешно интегрирани в новата концепция за халифата. За нея е характерно неделимостта на светска и религиозна власт, а носителите на титлата наместник на пророка Мохамед (ар. *халиф*) следва да символизира единоначалното лидерство за цялата религиозна общност на мюсюлманите. На по-ниско локално и племенно ниво, съчетанието на политическа власт и духовно наставничество е въплътено в авторитетните фигури на шейховете.

Управлението на мюсюлманите засяга и вертикалната (социална) организация на разнородно население в етно-конфесионален план. Властта на арабите се основа на религиозни правила. Изискването на обособяване в териториален план може да се открие в догматична норма на изискването за емиграция (ар. *хиджра*), за да се избегне влиянието върху религиозните разбирания и начин на живот от страна на другите вероизповедания. Покорените народи, изповядващи някоя от другите монотеистични религии

имат статут на „покровителствано“, „закриляно“ население при условие, че демонстрират лоялност към управляващите.

Подобна субординация липсва по отношение на различните течения възникнали в лоното на ислямската религия като шиити, хараджити и др. Ролята на своеобразна окончателна „схизма“ в исляма изиграва убийството при Кербала през 680 г. на правнука на Мохамед – имам Хюсейн. В резултат възникват първите шиитски модели на държавно управление.

Таблица 4. ПОЛИТИЧЕСКИ ОБРАЗОВАНИЯ, КЪМ КОИТО ПРИНАДЛЕЖАТ СИРИЙСКИТЕ ЗЕМИ ПРЕЗ ПЕРИОДА 651–1919 г.

Период	Държава	Политически центрове
651–750 г.	Омеядски халифат	Дамаск
750–909 г.	Абасидски халифат	Багдад
909–1099 г.	Държава на Фатимидите	Кайро
1099–1171 г.	Селжукски и кръстоносни държави	Коня, Йерусалим, Триполи, Едеса, Антиохия и др.
1171–1250 г.	Държава на Аюбидите	Кайро
1250–1517 г.	Държава на Мамелюците	Кайро
1517–1919 г.	Османска империя	Константинопол (Истанбул)

Във външнополитически план, представителите на нововъзникналата цивилизация се придържат към оригинална концепция за разделението на света на: Земя на мира (*Дар ал-ислам*) и Земя на войната (*Дар ел-харб*). Водещ критерий за това е пространственото разпространение на шериата като правова норма за поведение на населението. Принадлежността към исляма играе много по-важна роля от народностната принадлежност, което е уникална форма на етно-лингвистична толерантност. Общ религиозен знаменател обаче е арабският език.

През XI в. водеща роля за изтласкването на Византия от Азия, налагането и консолидирането на ислямската културна традиция в северната част на Близкия изток и Анадола имат селджукските турци. Те се придвижват от степите на Централна Азия, приемат исляма и дълго време обслужват политиката на Арабския халифат в региона. Постепенно се превръщат в основна движеща сила на ислямската културна и политическа инвазия. Византия се свива в западната част на полуостров Мала Азия. Арменската

държавност се запазва още около 2–3 века в нетипичната за нейната политическа традиция в съседната на Сирия историко-географска област Киликия (или т. нар. Мала Армения). Завземането на Йерусалим от селджуките предизвиква появата на нов фактор за формирането на съвременния културен облик на региона – кръстоносните походи и политическото възвръщане на християнството под формата на малки държави – Йерусалимското кралство, графствата Антиохия, Едеса и Триполи.

През XIII в. монголските орди унищожават Багдадския халифат и значително допринасят за териториалното раздробяване на Селджукския султанат. Отпор на монголците в Източното Средиземноморие и Арабския полуостров дава новосформираната в средата на XIII в. държава на мамелюците като успяват да спрат монголската инвазия към бреговете Средиземно море в 1260 г. Основна форма на държавност през XIV в. на територията на разпадналия се Селджукски султанат стават т. нар. бейлици – малки и разединени помежду си държавни образувания. Водещ сред тях е този на Османите, което впоследствие се превръща в мощно ядро на нова империя. За негов предтеча, условно се приема селджукският владетел Сюлейман Шах, чието място на погребение е в Калат Джбейл (планината Калат), на територията на днешна северна Сирия.

През XV–XVI в. основните политически събития в региона на Близкия изток протичат под знака на зараждащото се противопоставяне между три големи сили. От една страна е възходът на сунитската Османска империя, който протича за сметка на мамелюците в Египет, достигнал своя връх при Сюлейман Великолепни. От друга – консолидиращата се шиитска идея, представлявана от династията на персийските Сафавиди. Именно през този период кюрдските племена са разделени между двете враждуващи държави, но сирийските земи са трайно интегрирани в състава на Османската империя (Военный ..., 1986). Същевременно Западна Европа дава началото на Великите географски открития. Близкият изток и сирийските земи за дълго време се оказват в периферията на динамичните глобални процеси.

2.2.3. Политическо устройство на Близкия изток по време на Османската империя (XVII–XIX век)

През XVI в. Османската империя властва върху части от три континента. Това оказва влияние върху развитието на културата, стопанството и търговските връзки на територии с обща площ около 5 млн. km². Една от типичните черти във вътрешните обществени отношения на империята е наложената специфична по своята същност милетска система. Чрез нея на преден план се извежда значимостта на религиозното самосъзнание за сметка на народността.

Налагането на османски държавно-политически ред в региона е свързано и с изграждането на специфично вътрешно-административно устройство в историко-географската област Сирия. Използва се стъпаловидно ранжиране на административните единици във вида вилает – санджак – кааза – нахия. Изключение в това отношение правят планинския район на маронитите в Ливан и Йерусалим, които се обозначават с понятието мутасариф.

В сирийските са определени три вилаета – Халеб, Дамаск и Триполи. В границите на Халеб биват включени територии на днешна Южна Турция (градовете Искендерун, Антакия, Газиантеп, Урфа и Мардин). През 1680 г. от крайбрежните области на вилаетите Дамаск и Халеб се образува отделен вилает – Сайда (понякога срещан и като вилает Акка – по името на едно от главните пристанища в него). По религиозни причини османците назначават отделен чиновник за управлението на Йерусалим, с ранг паша, който се подчинява пряко на Високата Порта. Това в определена степен води до усложнения тъй като цялата историко-географска област Палестина (с Йерусалим) е част от вилает Дамаск. Сравнителния статут на палестинския паша и дамаския валия на практика зависи от конюнктурната подкрепа, която им местния управител успее да си осигури от централната власт. По различни оценки през XVIII в. уседналото население в изследваните сирийски земи е между 1,2 и 2 млн. души. За номадите-бедуини е трудно да се направи подобна оценка, тъй като османските власти не водят за тях точна отчетност (Жантиев, 1998).

Началото на нов етап в развитието на политическите отношения в Близкия изток след почти три столетия неоспоримо османско господство бележи походът на Наполеон в Египет и Сирия в края на XVIII – началото на XIX в. Освен Франция прояви на европейски интерес към региона демонстрират също Великобритания и Русия. Един от най-важните индикатори за променената геостратегическа ситуация в региона е прокопаването на Суецкия канал (1859–1869 г.). Все по-силен отзвук придобива съдбата на християнското население в европейските провинции на империята, придобила известност в международните отношения като „Източен въпрос“. След тяхното отпадане в началото на XX в., той е трансформиран в „Близкоизточен въпрос“. Под влиянието на редица външни и вътрешни фактори Високата порта започва реформи известни като Танзимат – Гюлхански хатишериф (1839 г.), Хатихумаюн (1856 г.) и др. На практика това означава край на милетската система и създава принципни основи за бъдещото политическо устройство на Близкия Изток, като цяло и сирийските земи в частност.

През втората половина на XIX в. много градски християнски общности придобиват официално покровителство чрез т. нар. „берати“ от страна на консулските служби на Великите сили. Създават се меджлиси, чрез които се осъществява управление на местно ниво, като в тях освен мюсюлмани участват и представители на други религии. Това създава впечатление за формално изравняване на техните права и отказ от основния принцип на традиционно демонстриране на предимствата, с които се ползват мюсюлманите. Формира се явно обществено недоволство сред мнозинството сунити-мюсюлмани. В такива условия възникват маронитско-друзките кървави сблъсъци в Ливан (1841–1842 г., 1845 г., 1860 г.) и спонтанните погроми на християни Халеб (1850 г.), Наблус (1856 г.) и Дамаск (1860 г.), довели до емиграция в други континенти (Wills, 2005).

Сътресенията през втората половина на XIX в. имат многопластови последици за Сирия и другите страни от Близкия Изток – административно-

териториални реформи, значими миграционни вълни, национално-освободителни движения, появата на идейни политически платформи и амбициозни имперски планове на Великите сили. Въпреки това, земите на вилаетите, обхващащи територията на Сирия остават относително спокойни до Първата световна война. Сред най-важните последици е раждането на нови идеологии сред управляващия елит на Османската империя и сред местното население на Сирия. Към първия принадлежат османизмът и пантюркизмът. Провежданата от младотурците политика и агитация на подобни идеи и управлението им след 1908 г. довежда до задълбочаване на отчуждението на нетурските народи от османските власти. Арабските провинции не правят изключение от тази тенденция (Инджикян, 1977). В допълнение към тези настроения сред широките народни слоеве и интелектуалци в арабските провинции Kayali (1997) прави сравнителен анализ, който показва, че висшите османски сановници с арабски корени са много малко. Болшинството от висшите служители на империята произхождат от балканските ѝ провинции.

Резултатът от маргинализацията на арабските земи в условията на всестранно проникване на Запада е отчуждаване на тяхното население от османската власт. Наред с религиозното идентифициране на населението, налице е успоредната тенденция за утвърждаване на арабска идентичност. Османските арабски провинции стават важен център от общомюсюлманско значение в процеса на търсене на нови политически решения и идеологически течения. Основен проблем тук се явява под чия егида да се поведе борбата за еманципация. Идейният кипеж в арабските територии довежда до зараждането на идеологиите на арабския национализъм и панарабизма. Мюсюлманската религия запазва своето централно място, което остава ненакърнено, но за нейната защита започва да тече битка сред водачите на формиралите се арабски елити. Сирийските земи дават своя принос с идеите и трудовете на редица интелектуалци като „реформатори - ислямисти“ Кауакибики, ал-Сайди, ал-Абид, ал-Дин Кашли и др.

Друга насока на идеологическо обновление са интелектуалните кръгове, които се организират на секуларистка, националистическа или прозападна основа. Земите на Сирия и Ливан се утвърждават като люлка на множество подобни политически партии и организации. Сред по-влиятелните се налагат Бейрутската лига на реформаторите, основаната в Дамаск партия „Заветно споразумение“ и ръководената от сиро-ливански офицери на служба в османската армия „Обществото на младите араби“. Сред маронитското население на Ливан през този период набира сила идеята за обособяване на християнска държава под протектората на Франция. Shorrocks (1970) посочва, че комбинацията от силно културно влияние с френския контрол върху османските финанси не са достатъчни за гарантиране на нейните интереси в блискоизточните провинции на империята. За пример той посочва, голямото стратегическо значение на проекта за железопътна линия през Анадола до Ирак, придобила известност като „Багдадската железница“. Чрез осъществяването на този най-мащабен за Османската империя инфраструктурен проект Германия, като нова Велика сила, се стреми да наложи свое влияние в нейните дела. Присъединяването на Анкара към блока на Централните сили в Първата световна война свидетелства за успешното постигане на тази цел. На това ново поле за съревнование между Великите сили при строителството на железопътна инфраструктура, в началото на ХХ в. Франция може да противопостави само няколко по-малки несвързани помежду си трасета.

Опитът да се свържат френските трасета в мрежа се натъква на конкуренция от страна на Багдадска железница и чисто турския проект на Хиджазка железница (Дамаск–Медина). Последната е финансирана със средства, набрани изключително от акционери мюсюлмани и има за цел свързването и интеграцията на турската сърцевина на империята в Анадола с арабските земи в Сирия и Хиджаз. Хиджазката железница предизвиква напрежение между централната османска власт и бедуинските племена в Арабия, тъй като прокарането на това техническо съоръжение в земите на номадите заплашва традиционния им поминък, основан на керванна търговия

и обслужване на поклонническите походи към Мека и Медина. Недоволството на бедуините срещу централната власт води до техен съюз с династията на Сауд от централната област Неджд.

Въпреки тези напрежения, османските владения в Сирия и Палестина са белязани от относително стабилно икономическо развитие и социална стабилност в сравнение с останалите провинции на империята. Населението в тях нараства от 3,2 през 1896 г. на 4,5 млн. души през 1913 г. Периодът е белязан с относително стабилен икономически напредък и полагане основите на модерна транспортна инфраструктура.

В хода на Първата световна война Османската империя е част от Централните сили и търпи поражение. Антантата намира силен съюзник – войските на арабите от Хиджаз, начело с принц Фейсал. Османските войски търпят редица военни поражения в Палестина и Сирия. Като част от нея, през 1915 г. е осъществено второто (след 1894–1896 г.) голямо масово избиване (между 1 и 1,5 млн. души) на арменци. Много от спасилите се емигрират в арабските провинции на империята.

2.2.4. Национално-освободителни движения (1914 - 1946) и постколониално наследство

С Първата световна война започва постепенното разпадане на имперските форми в политическия кадастър в света, в т.ч. и Османска империя. Макар и твърде условно, контролът върху правото за придобиване на политическа самостоятелност се осъществява от новосформираната международна организация – Общество на народите (Лига на нациите). Тя стои в основата на т. нар. мандатна система, която се прилага спрямо владенията на османците, като от това се възползват най-вече Великобритания и Франция (*фиг.12*). Основен претекст е подготовката и автономни форми на самоуправление и придобиване на държавна независимост.

Антиколониализмът в региона има три различни по своя характер движещи сили. В новосформираната турска държава се залага на турския национализъм. Хашемитската династия в Йордания издига като основен лозунг панарабското културно-политическо единство, което да осъществи с помощта на Великобритания. Саудитската династия води борба за чистота на вярата и защита на мюсюлманите, като за идейна основа използва догматиката на уахабизма.

Фигура 12. ПРОЕКТ ЗА ПОЛИТИЧЕСКИ КАДАСТЪР НА СИРИЯ И СЪСЕДНИТЕ ЗЕМИ СЪГЛАСНО СПОРАЗУМЕНИЕТО „САЙКС-ПИКО“ ОТ 1916 г.

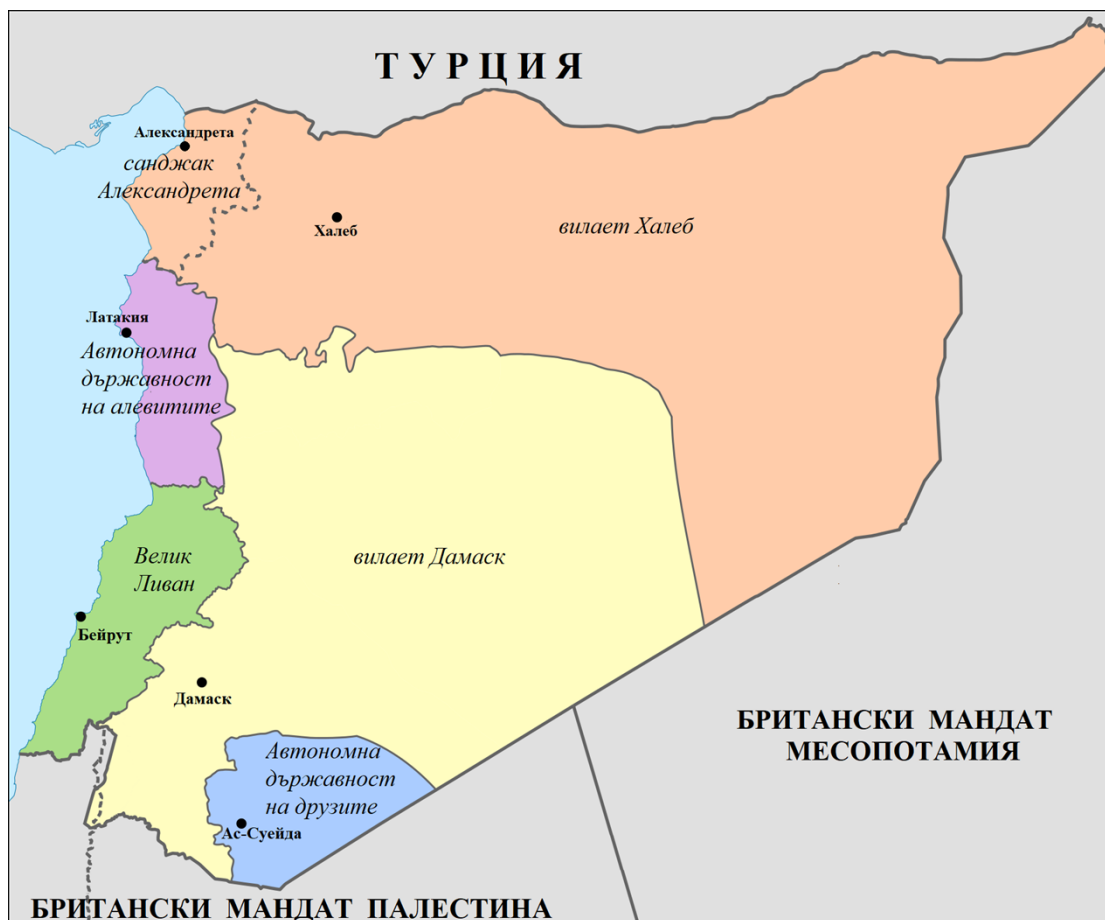
Съставено по: Encyclopedia Britannica

Първоначално, новата власт над териториите, отнети от Османската империя, е определен с договора от Севър (1920). Той е в пълно съответствие с духа на Версайския следвоенен ред. Територията на новата турска държавност е едва около 1/3 от територията на Османската империя в предвоенния. Разпределението на османското наследство в арабските земи

между Великобритания и Франция става на конференцията в Сан Ремо. На тази база се възлагат и т. нар. мандати на двете двете Велики сили от името на Лигата на нациите през 1923 г.

Във вътрешен план имперската максима „разделяй и владей“ е широко прилагана и от британци и от французи. Последните прилагат деление на принципа максимална конфесионална хомогенност. През 1923 г. например, сирийските земи са разделени в 5 административни единици (фиг. 14). Най-големи са вилаетите Халеб и Дамаск, които през 1925 г. са обединени с общото име Сирия. С отделен статут се сдобиват три периферни региона: крайбрежен санджак с център Александрета, с неговия пъстър етнически състав и относително преобладаване на турското население, крайбрежен алевитски санджак с център Латакия и вътрешна автономна държавност на друзите с център Ас-Суейда.

Фигура 14. ВЪТРЕШНО ТЕРИТОРИАЛНО ДЕЛЕНИЕ НА ФРЕНСКАТА ПОДМАНДАТНА ТЕРИТОРИЯ СИРИЯ И ЛИВАН (1923 г.)

Съставено по: Steiler Hand-Atlas (1932/34)

В определена степен сирийската проблематика рефлектира индиректно върху обществените настроения в Ливан, но ситуацията в него е много различна. Френската власт разчита на комплементарност от страна на християнските общности на маронитите и арменците. Териториалното обособяване на Ливан започва през 1920 г. Този подход е заложен още с налагането на двойно наименование на френската подмандатна територия – „Сирия и Ливан“. Официонализирането на процеса придобива по-завършен вид през 1926 г., когато е провъзгласена т. нар. Ливанска република под френско управление. Нещо повече Франция успява да причисли към Ливан и земи, считани до този момент за типично сирийски и по този начин увеличава територията ѝ с почти двойно. Това дава повод на ливанското общество да използва понятието „Велик Ливан“. Това от своя страна предизвиква допълнителни отрицателни реакции в сирийското общество.

В стремежа си да привлече Турция на своя страна през 1939 г. Франция съдейства за провеждането на референдум в санджака Александрета (дн. Искендерун), в следствие на което той става част от съвременната турска държава, макар че първоначалният замисъл е известен като „Република Хатай“. По това време населението му е смесено между турци, туркомани, араби и арменци.

Този ход на Франция не допринася за избягване на нейното поражение по бойните полета в Европа през 1940 г. Това създава значителен политически вакуум в земите на Сирия и Ливан. И колаборационистите във Виши и „Свободна Франция“ на Де Гол признават формално правото им на независимост. Опитът на Франция да възстанови господството си в Сирия и Ливан през 1945–1946 г. среща твърда съпротива не само сред местното население, но и от страна на СССР и САЩ. Последните декларират отрицателна позиция за възможността да се гарантират специални права на Франция в региона (Техеран, Ялта ..., 1973).

2.2.5. Арабо-израелски конфликт и съвременна политическа карта

Нов разломен процес в Близкия изток започва със създаването на независима еврейска държава в Палестина. Границите между тях обаче е изключително сложна и неефективна от гледна точка на държавното управление (фиг. 15 А).

Фигура 15 А – Територии на Израел и Арабската държава съгласно резолюция 181 на ООН

Фигура 16 Б – Териториален обхват на Израел през 2022 г.

Правното основание за политическото раздробяване на Палестина дава Резолюция 181 на Съвета за сигурност на ООН от 29 ноември 1947 г. за

разделянето ѝ на две държави – израелска и арабска. Важен проблем, произтичащ от резолюцията е предоставянето на Израел на територии от двата бряга на горното течение на р. Йордан, както и цялото Тибериадско езеро, което е за сметка на сирийската държава. Така Израел получава пълен контрол на стратегически важни за региона водни ресурси. Като компенсация планът на ООН единствено правото на местното сирийско население да преминава през израелска територия до река Йордан с цел риболов. Така Израел има възможност да осъществява значими проекти за прехвърляне на води към дефицитни райони на страната.

След поредица от военни конфликти през втората половина на XX в., Израел успява да наложи устойчивост на своите граници по протежение на природни обекти като Голанските възвишения, р. Йордан и Мъртво море (фиг. 16 Б) и да постигне една относителна сигурност, която непрекъснато търпи предизвикателства от радикални милиции като Хамас в Газа, Хизбула в Ливан и ирански паравоенни части в Сирия.

2.3. Сирия между независимостта и панарабското геополитическо съзнание

Като отправни гледни точки за обозначаване началото на съвременната сирийската независимост, както и събития, свързани с нейния суверенитет и териториална цялост могат да бъдат посочени редица дати. Най-важната е 17 април 1946 г. последният войник от френския колониален контингент напуска територията на Сирия. Този ден е официално обявен за ден на независимостта в Сирия. Излизането на Сирия от ОАР на 28 септември 1961 г. не се отбелязва. Новата история на страната е белязана с няколко военни преврата през XX в., а на прага на настоящето столетие се осъществява своеобразно наследяване на властта от Башар Асад след кончината на неговия баща Хафез Асад. През март 2011 г. започва гражданска война и териториален разпад на държавата – конфликт, който придобива регионален характер с участието на съседни държави, Иран, САЩ, Русия, Франция и радикални ислямистки организации като ал Кайда, ИДИЛ и др.

Възникването на идеите за сирийска политическа самостоятелност, нейното развитие и утвърждаване през XX в. става успоредно с формирането на редица социално-философски, идеологически и политически течения като ухабизъм, панислямизъм, панарабизъм и др. Вакуумът, породен от конюнктурното френско силово отслабване през 1940-1945 г., дава нов вътрешно арабски тласък за създаване на единен държавен субект и извеждане ключовото място на Сирия като звено между Месопотамия / Персийския залив на изток и Египет / Магреб на запад.

Специфични характеристики за част арабските страни след Втората световна война, вкл. и за Сирия са идеите на панарабския национализъм и социализъм. Разбирането за тяхното единство и взаимна допълняемост с оглед спецификите на арабските общества заляга в програмата на партията за арабско възраждане (Ал-Баас ал-Араби). Според Цонев (2004) панарабският национализъм получава широка подкрепа благодарение на Баас, от една страна и политиката на египетския лидер Насър, от друга. Решаваща роля изиграва антизападната позиция на Египет през 50-те и 60-те години на XX в., която се превръща в модел за поведение и на други арабски държави.

Сред емблематичните социални и културно-политически явления в арабския свят през XX в. е появата и постепенно нарастващото влияние на крайни по своите възгледи ислямистки движения. Едно от първите сред тях е „Мюсюлмански братя“, създадено в Египет още през 1928 г. За разлика от светската политика на Насър, баасистката идеология има по-умерено отношение към исляма. Нещо повече – ислямът се приема за неразривна част от арабския национализъм, до голяма степен се допълва с него и допринася за гордостта на арабите от тяхната цивилизация (Ислам и проблеми ..., 1986).

Един от най-типичните примери за рязко изменение на политическия статут и отслабване на възможностите на държавността за провеждане на самостоятелна политика е периодът 1958-1961 г., когато Сирия временно е част от нова държавност – Обединена Арабска Република (ОАР), заедно с Египет. Този политикогеографски феномен от близкото минало може да се тълкува многозначно. От една страна това е своеобразно ехо от дълго време

прокламирания панарабизъм. Успоредно с това, много анализатори тълкуват този акт като крайна реакция на опитите страната да бъде въввлечена в т. нар. Багдадски пакт (CENTO) – един от прозападните проекти за изграждане на „санитарен кордон“ в близост до СССР.

Практическата реализация на панарабския проект ОАР има редица негативни последици върху вътрешното политическо развитие на Сирия. Пречка за интеграция на двете части на страната е липсата на пряк сухоземна връзка помежду им. Взаимната допълняемост на Египет (доставяща на Сирия нефт, фосфорити и метали) и Сирия (доставяща в замяна пшеница и дървен материал) в производствената област не се оказват достатъчни за създаването на функциониращ общ пазар. В новото обединение, икономическото и демографско надмощие на Египет заедно с безапелационното политическо лидерство на Насър отреждат на Сирия статут на маргинализирана провинция.

Разпадането на ОАР през 1961 г. не прекратява идейните и практически търсения за създаване на обща арабска държавна структура (табл. б). Повечето от тях остават на ниво лични амбиции на управляващите ръководители и твърде обща панарабска фразеология. Много по-силно въздействие обаче оказват центробежни за панарабската кауза процеси и тенденции, като например широкия спектър от модели на обществено-политическо устройство, и декларираните различия по отношение на конфликтните зони в региона.

Таблица 6. НЕОСЪЩЕСТВЕНИ ПОЛИТИЧЕСКИ ПРОЕКТИ ЗА ОБЕДИНЕНИЯ МЕЖДУ АРАБСКИ ДЪРЖАВИ

Година	Участващи държави	Название на политическия субект
1964	Египет и Ирак	няма
1970	Египет, Либия и Судан	няма
1971	Египет, Либия и Сирия	Федеративна Арабска република
1974	Либия, Мароко и Тунис	Арабска ислямска република
1984	Либия и Мароко	Арабо-африкански съюз
1985	Либия, Алжир, Сирия и НДРЙ	Стратегическо арабско единство
1989	Ирак, Египет, Йордания и НДРЙ	Арабски консултативен съвет

Обща характеристика на сирийската действителност е постоянно високото ниво на милитаризация на обществото. Делът на страната в

световните военни разходи (0,32 %) надвишава нейният демографски, пространствен и особено икономическият ѝ потенциал (съответно 0,26 / 0,14 / 0,05 %). Непрекъснато е демонстриран стремеж от страна на Дамаск да се снабдява с най-модерните оръжейни системи от СССР (като ракети СС-21, самолети като МиГ и Су, танкове – Т-72 и др.). На СССР е дадена военноморска база в пристанището Тартус през 1971 г. (Военный ..., 1986). Нуждата на Сирия от голямо количество съвременна военна техника е обусловено от постоянното състояние на война с Израел. Също така тя е единствената арабска страна, която поддържа голям военен контингент в Ливан още от началото на гражданската война в него от 1976 г. до 2005 г.

В началото на новото хилядолетие, в контекста на оглавената от САЩ т. нар. „война срещу терора“, Сирия е включена в съдържанието на нов термин, въведен от държавната администрация на САЩ – т. нар. „Ос на злото“. Това включване в тази спорна категория е съпроводено с процесите на отслабване на баасизма, военно оттегляне от Ливан, поява на нов тип бунтовнически ислямистки групировки по границата с Ирак, тежка суша през 2007-2010 г., кризисни процеси в световната икономика. Така Сирия постепенно навлиза в период на несигурност. Катализатор на натрупаното напрежение в страната, довел до избухването на гражданската война, стават събитията от 2011 г., станали известни като „Арабска пролет (започнали в Тунис и пренесли се в Либия, Египет, Йемен, Бахрейн и др.).

ТРЕТА ГЛАВА СИРИЯ НА ПОЛИТИЧЕСКАТА КАРТА И ЕТНО-КОНФЕСИОНАЛНИТЕ ОТНОШЕНИЯ В БЛИЗКИЯ ИЗТОК

В най-тесен смисъл политическата карта е умален двумерен модел, който представя географско положение, граници, големина и форма на отделни държави, техни основни демографски и политически центрове. През последните десетилетия за това все по-често се използва и синонимното понятие политически кадастър. Като политическа карта/ кадастър могат да се илюстрират също географско положение, конфигурация на територия и граници, пространствени съотношения и управленски центрове, отнасящи се до административно-териториалното деление на определена страна и др.

В по-широк смисъл чрез понятието политическа карта могат да се представят редица специфични характеристики и по-конкретни пространствени особености. Например чрез използване на количествен/качествен фон за обозначаване на различни признаци – етническа и религиозна принадлежност, форма на управление, средна гъстота на населението, жизнен стандарт, членство в международни организации и много други. Освен това могат да бъдат показани особености на административно-териториалното деление, големи градове и главни пътища между тях, гранични контролно-пропускателни пунктове. Чрез илюстриране на диаграми, числа, знаци и/или фигури в изобразените пространства на отделните страни (например т. нар. картограми и картодиаграми) може да се представя разнообразна допълнителна статична или динамична информация – природен (напр. запаси на полезни изкопаеми, тип климат, водни и горски ресурси) демографски, стопански, военен потенциал, темпове в изменението на динамични социално-икономически показатели и др.

В най-широк смисъл политическата карта на света трябва да се тълкува както в нейните пространствени (хорологични) измерения, така и от гледна точка на времевата (хронологична) историческа динамика. На тази база политическата карта е понятие, чрез което се изграждат представи за нарастваща взаимна зависимост и изменения в съотношенията на силите между световни лидери, процеси на международна културно-политическа интеграция и дезинтеграция и др. Основната хипотеза на дисертационния труд изисква фаворизиране на обектни изследователски акценти, свързани с ключовото блискоизточно място на Сирия. Първостепенно значение при изясняването им има обективната оценка на географското и геополитическото положение на Сирия.

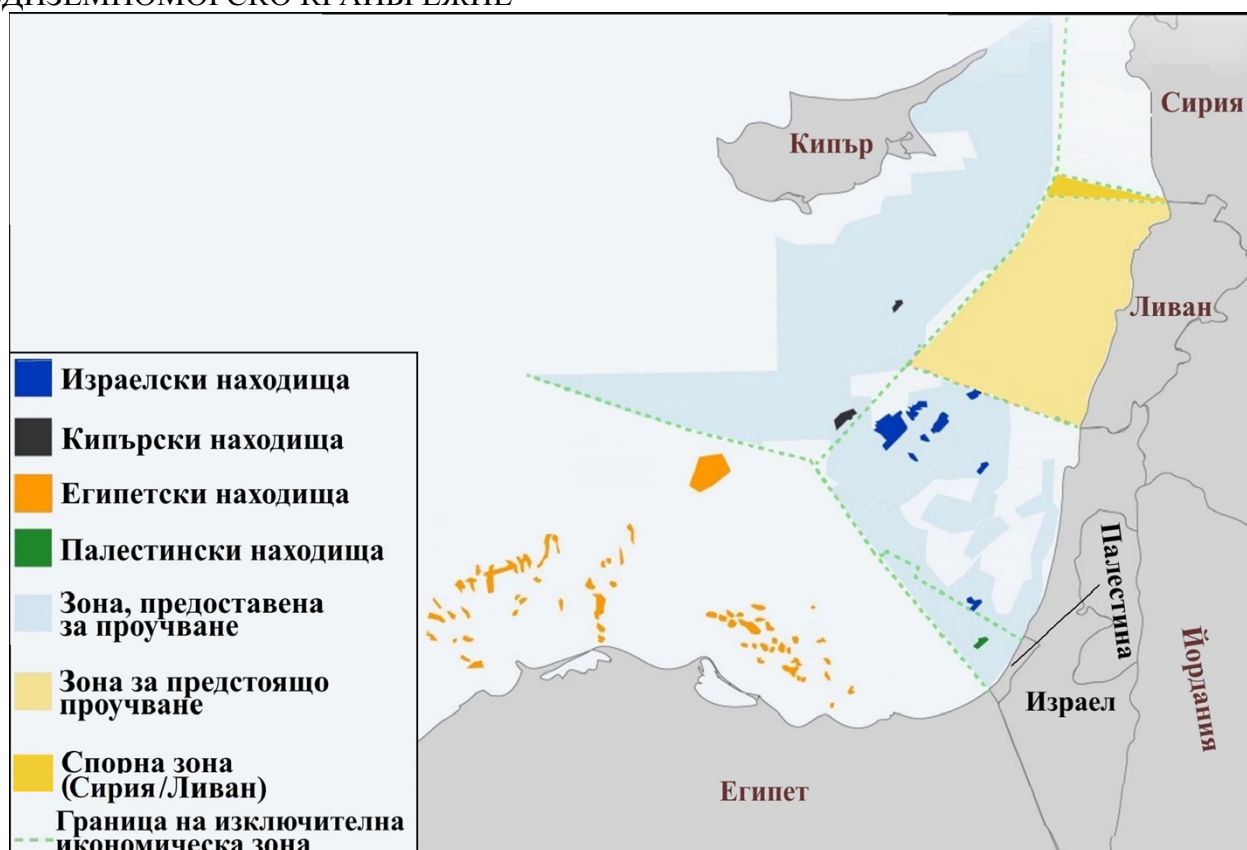
3.1. Оценка на съвременното географско и геополитическо положение на Сирия

Декларираната национална територията от страна на Сирийската арабска република е 185180 km², от които 1550 km² е водна площ. Международно признатата площ на страната обаче е 180930 хил. km². Разминаването е резултат от оспорване, засягащо съседните Турция и Израел

и е в основата на перманентно повдигани от Дамаск теми във външната политика на страната. Между значимостта на двете сирийски претенции има голяма разлика. Докато по отношение на Хатай тя не може да си позволи твърда позиция, поради липсата на външна подкрепа, то принадлежността на Голан към Сирия не се оспорва от световната общност.

Обхватът на потенциалната сирийската изключителна икономическа зона в Средиземно море е частично ограничен заради препокриване и претенции за подобен статут от страна на Турция (заедно с т. нар. Севернокипърска турска република) и Ливан. Проблемите се мултиплицират най-вече от потенциално високата нефто-газоносност (фиг. 19).

Фигура 19. ПОЛИТИЧЕСКО РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА ДОКАЗАНИТЕ И ПОТЕНЦИАЛНО ГАЗОНОСНИТЕ НАХОДИЩА В ИЗТОЧНОТО СРЕДИЗЕМНОМОРСКО КРАЙБРЕЖИЕ

Източници: Al Jazeera; eia.gov; CRS; Delek drilling.

От гледна точка на природното географско положение Сирия обхваща значителни територии от западните присредиземноморски части на Близкия изток на границата между степи и пустини, силно разнообразени от редуване на планини, плата, реки и сухи долини (фиг. 20).

Фигура 20. СИРИЯ – МОРФО–ХИДРОГРАФСКИ ОСОБЕНОСТИ, ГЛАВНИ ГРАДОВЕ, ГРАНИЦИ И СЪСЕДНИИ СТРАНИ

Специфичната геоложка история на сирийските земи предопределя наличието на някои важни нерудни и горивни полезни изкопаеми – фосфати (2,5 % от световни запаси), природен газ (0,16 %), нефт (0,15 %), като по тези показатели страната заема съответно 4-то, 40-то и 30-то място в света.

Основен акцент при оценката на политическото географско положение на дадена страна са нейните политически граници, потенциалът на нейните съседи и отношенията с тях. Освен средиземноморската граница (183 km) Сирия има 2229 km официални сухоземни граници, като 8 % от тях са по теченията на реки. Най-голяма дължина имат границите с Турция (843 km) и Ирак (596). По-малки са тези с Ливан (359), Йордания (356) и Израел (75). Сирийско-израелската граница се отличава с най-висок конфликтен потенциал. Към настоящия момент тя е изкуствено изместена на изток с

около 20-30 km, поради което по-голямата част от официално признатите като сирийски Голански възвишения (близо 1150 km²) са на практика контролирани от израелската армия, а едва около 300 km² – от Сирия

Социално-демографската значимост на Сирия в регионален и глобален план и етно-конфесионална специфика на населението на сравнителна основа със съседите се откроява чрез съдържанието на *табл. 7, 8, 9, фиг. 21, 22.*

Таблица 7. СРАВНИТЕЛЕН ТЕРИТОРИАЛЕН И ДЕМОГРАФСКИ ПОТЕНЦИАЛ НА СИРИЯ И НЕЙНИТЕ СЪСЕДИ

	Територия (% от света)	Население		
		2011 г. (млн. души)	2021 г.	
			млн. души	% от света
Сирия	0,12	20,76	17,30	0,22
Съседни I ранг*	0,89	124,45	147,09	1,90
Съседни II ранг**	3,50	218,65	260,30	3,35
Общо в региона	4,51	363,86	424,39	5,46

Таблица 8. ЕТНИЧЕСКИ СЪСТАВ В СИРИЯ И СЪСЕДНИТЕ СТРАНИ

		Основни етнически общности – млн. души							
		Араби	Турци	Перси	Кюрди	Гърци	Евреи	Българи	Арменци
Страни	Сирия	14,7	0,0	0,0	1,1	0,0	0,0	0,0	0,2
	Съседни I ранг*	49,1	70,7	0,3	16,3	0,2	6,3	0,0	0,6
	Съседни II ранг**	147,6	0,8	39,3	10,6	10,2	0,7	6,1	3,7
Общо в региона		211,4	71,5	39,6	28,0	10,4	7,1	6,1	4,4

Таблица 9. РЕЛИГИОЗЕН СЪСТАВ НА НАСЕЛЕНИЕТО В СИРИЯ И СЪСЕДНИТЕ СТРАНИ (млн. души)

Страни	Мюсюлмани - сунити	Мюсюлмани - шиити	Православни	Копти	Юдаисти	Армено-грегорцианци	Мюсюлмани - алевити	Мюсюлмани - друзи
Сирия	12,69	0,26	0,73	0	0,02	0,34	1,86	0,54
Съседни I ранг*	101,45	31,89	1,16	0	6,32	0,76	0,01	0,59
Съседни II ранг**	134,77	78,61	20,57	13,06	0,72	3,95	0,06	0
Общо в региона	247,91	110,76	22,46	13,06	7,06	5,05	1,93	1,13

Табл. 7.8 и 9 са съставени по: Луканов, А., Н. Божинов, Ст. Димитров, Страните в света. София, 2010, The CIA World [Factbook](http://www.cia.org). New York, 2021. (<http://www.cia.org>)

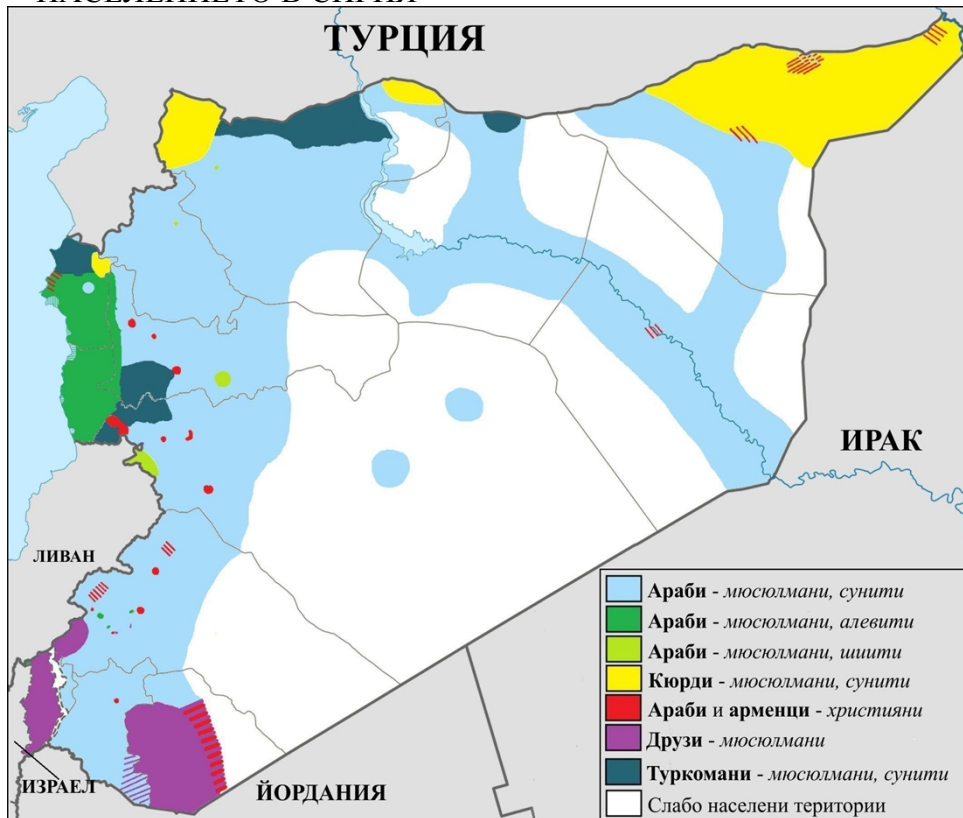
* Турция, Ирак, Йордания, Израел и Ливан

** България, Грузия, Армения, Иран, Кувейт, Саудитска Арабия, Палестинска автономия (Западен бряг, Източен Йерусалим и Ивица Газа), Египет и Гърция

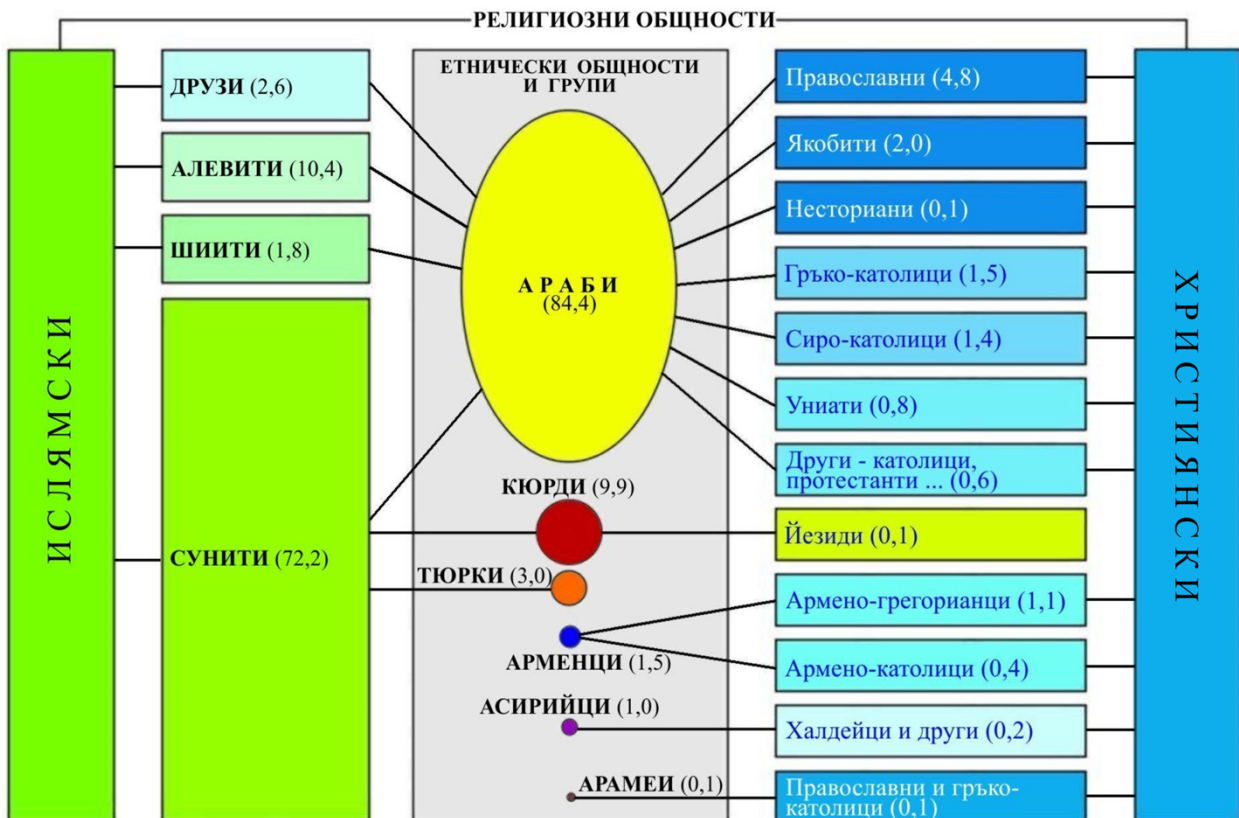
* Турция, Ирак, Йордания, Израел и Ливан

** България, Грузия, Армения, Иран, Кувейт, Саудитска Арабия, Палестинска автономия (Западен бряг, Източен Йерусалим и Ивица Газа), Египет и Гърция

Фигура 21. ТЕРИТОРИАЛНА ЕТНО-КОНФЕСИОНАЛНА СТРУКТУРА НА НАСЕЛЕНИЕТО В СИРИЯ

Фигура 22. ЕТНИЧЕСКИ И РЕЛИГИОЗНИ ОБЩНОСТИ В СИРИЯ (% от населението)

Съвременното стопанство на Сирия играе незначителна роля за световното развитие – едва около 0,05 % от световния брутен продукт –

близо 3 пъти по-малък дял в сравнение с десетилетието преди гражданската война. Показателни за социално-икономическото обкръжение на Сирия са данните в *табл. 11*.

Таблица 11. СРАВНИТЕЛЕН ДЕМОГРАФСКИ И СТОПАНСКИ ПОТЕНЦИАЛ НА СИРИЯ И НЕЙНИТЕ СЪСЕДИ

	Население (% от света)	БВП			
		2011 г.		2020 г.	
		млрд. \$	% от света	млрд. \$	% от света
Сирия	0,23	95,05	0,10	65,00	0,05 [!]
Съседи I ранг*	1,88	2339,34	2,34	3292,54	2,62
Съседи II ранг**	3,20	4008,76	4,01	4578,11	3,64
Общо в региона	5,33	6443,15	6,45	7935,65	6,31

Съставено по: World Bank, 2022. (<https://data.worldbank.org/>)

[!] - оценка

Военното географско положение е един от ключовите индикатори на политикогеографското и геополитическото положение на дадена страна. Според Русев (2008) то изразява отношения между военния потенциал на страните, техните природни дадености от гледна точка на воденето на военни действия, средствата, отделяни за военни цели, съюзните отношения и външните гаранции за националната сигурност на държавата. От особено значение са характеристиките на държавните граници. По обобщена оценка на ключови параметри (брой на военнослужащите, военни разходи, въоръжение и др.) сирийската армия е традиционно сред първите 20 в света. Гражданската война в страната значително отслаби нейната военна мощ, но дори и сега по брой на танковете е на 6-7 място (Русия, САЩ, КНДР, Китай, Индия, Египет), а по военнослужащи – 16-то. Показателни за социално-икономическото ѝ обкръжение са данните в *табл. 12* и *фиг. 23*.

Таблица 12. СРАВНИТЕЛЕН ДЕМОГРАФСКИ, СТОПАНСКИ И ВОЕНЕН ПОТЕНЦИАЛ НА СИРИЯ И НЕЙНИТЕ СЪСЕДИ

	Население (2020 г.) – % от света	БВП (2020 г.) – % от света	Численост на редовната армия (2020 г.)		Военни разходи (2020 г.)	
			млн. военно- служещи	% от света	млрд. \$	% от света
Сирия	0,22	0,05 [!]	0,40	1,44	4,55	1,19
Съседи I ранг*	1,90	2,62	0,85	3,02	62,63	2,61
Съседи II ранг**	3,35	3,64	1,55	5,54	164,50	6,86
Общо	5,46	6,31	2,80	10,00	231,68	9,66

Съставено по: The CIA World Factbook, 2022. (<http://www.cia.gov>)

[!] - оценка

* Турция, Ирак, Йордания, Израел и Ливан

** България, Грузия, Армения, Иран, Кувейт, Саудитска Арабия, Палестинска автономия (Западен бряг, Източен Йерусалим и Ивица Газа), Египет и Гърция

Фигура 23. ВОЕННОГЕОГРАФСКО ПОЛОЖЕНИЕ НА СИРИЯ – ВОЕННОСЛУЖЕЦИ (1000), БОЙНИ САМОЛЕТИ И ТАНКОВЕ В СЪСЕДНИТЕ СТРАНИ;
ВОЕННИ ФЛОТИЛИИ И МОРСКИ БАЗИ

3.2. Политикогеографски анализ на съвременния конфликт в Сирия

3.2.1. Основни движещи сили - мотивационна основа и форми на проявление

Сирия е страна, чийто социално-икономически и културно-политически корени са свързани с най-старите цивилизационни основи в развитието на човечеството. Специфичната природна среда и наслоилите се върху нея през вековете десетки пластове на демографски процеси, стопанска традиция и властови механизми на управление създават предпоставки за формиране на пъстра съвременна обществена картина. Ключови фактори за значителния конфликтен потенциал на тази част от света са пъстрата етно-конфесионална мозайка и периодичноменящите се силови форми на натиск от страна на външни политически центрове – египтяни, финикийци, перси, римляни, турци, англичани, французи и много други. Равностойна роля в това отношение играе и сблъсъкът между религии със световно значение. В поново време рязко нараства и значимостта на огромните нефто-газови ресурси

в района, технологичните постижения, либерализацията на редица културни, икономически и политически процеси, породени от глобализацията.

Етно-конфесионалното многообразие също оказва влияние върху вътрешното административно-политическо устройство на независимата сирийска държавност – 4 от 14 мухафаза са с граници, обусловени от относителната териториална консолидация на алевити (Латакия и Тартус), друзи (Ес-Суейда) и кюрди (Хасеке). В много от големите градове като Дамаск, Халеб, Хама и Хомс освен сунити се натрупват и значителни контингенти от християни, алевити, шиити и друзи. Наложилата се като лидерска управляваща партия Баас, начело с фамилията Асад (Хафез Асад (1971-2000) и сина му Башар Асад (след 2000)) става притегателен център за политическа изява на представители от религиозните малцинства.

Планово стопанство и централизирането на административната структура, крайно радикално проведената поземлена реформа, изграждането на силна армия и репресивен апарат, едновременното просоциалистическо и проарабско заиграване във външната политика успяват за дълго време да гарантират относителен вътрешен обществен стабилитет и позитивни макроикономически тенденции.

Успоредно с това се зараждат и разнопосочни негативни процеси, свързани със социално неравенство, радикализация на сунизма, сепаратизъм при кюрдското население, външнополитически провали и др. Постепенно се формира обществено недоволство и напрежение, катализирано от военни действия, заселване на иракски бежанци, неблагоприятни природни явления, икономически реформи и др. Сред външните фактори най-голяма роля играе разгромът на Ирак след втората война в Залива. На реформите в страната започва да се гледа като необходима политика за укрепване на нейната вътрешна и външна сигурност. Мощен катализатор за това е въведеният от САЩ нов геостратегически термин – „Ос на злото“, включваща и Сирия.

3.2.2. Основни етапи и пространствени аспекти на военно-политическия сблъсък след 2011 г.

Първи по-сериозни политически трусове, довели до гражданската война в Сирия, възникват през март 2011 г. след като полицаи и

представители на силите за сигурност извършват репресии срещу граждани от в град Дераа за изписан уличен антиправителствен лозунг. Излезлите да протестират срещу това тълпи са посрещнати със стрелба. До 5-ти май са дадени жертви, вкл. и войници, изпратени да потушават бунта, но това не прекратява протестите и те разрастват.

Началото на въоръжена съпротива срещу режима на Башар Асад е в градовете Растан, Талбиса, Бусейра, властта е завзета от местното население и дезертирвали войници. Така възникват първите формирования на бунтовническата Сирийска свободна армия. Към бунтовете не се присъединяват само двете алевитски провинции (Латакия и Тартус) и друзката провинция ас-Суейда.

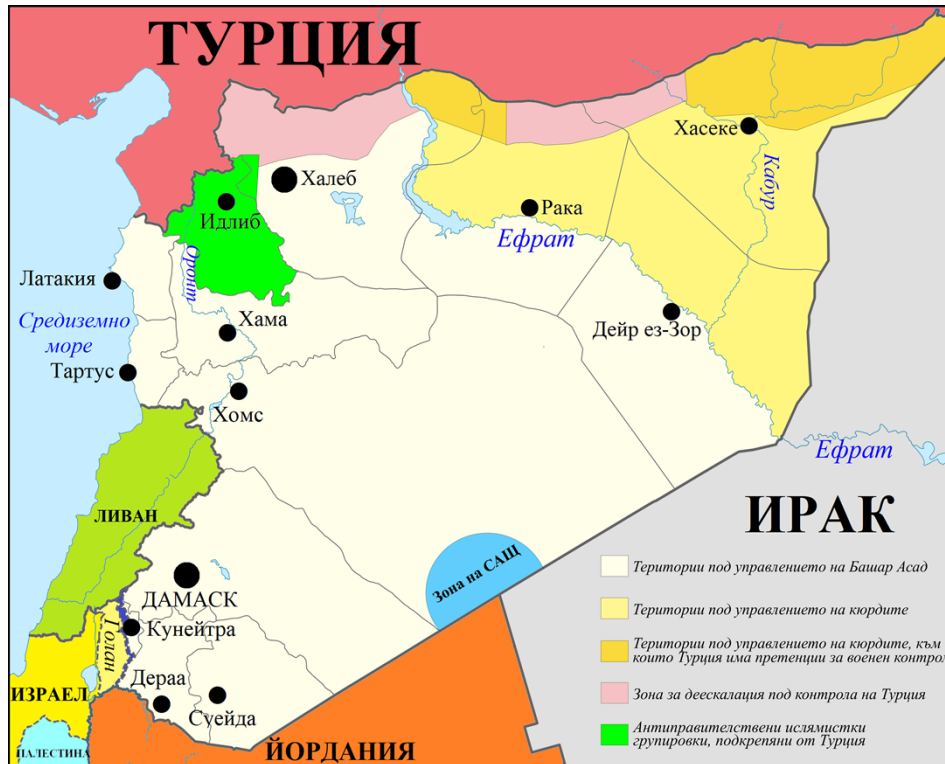
Таблица 14. НОВИТЕ ДЪРЖАВНОСТИ В ПОЛИТИЧЕСКОТО ПРОСТРАНСТВО НА СИРИЙСКАТА АРАБСКА РЕПУБЛИКА (2022 г.)

НАИМЕНОВАНИЕ	ТЕРИТОРИАЛЕН ОБХВАТ В РАМКИТЕ НА СИРИЯ	ЕТНО-РЕЛИГИОЗНИ ОБЩНОСТИ	ПОЛИТИЧЕСКА ИДЕОЛОГИЯ	ПОДКРЕПА ОТ
Територия под контрола на Асад	Западна, Централна и Южна Сирия – около 67 %	Араби-сунити, алевити, друзи, арменци, християнски общности	Секуларитаризъм под влияние на сирийски арабизъм, централизирана власт, авторитарно президентско управление	Русия, Иран
Рожава	Североизточна Сирия (Джезире) – около 20 %	Кюрди, араби, асирийци и християни	Демократичен конфедерализъм, политически плурализъм, кооперативно движение	САЩ
Шам	Северозападна Сирия (Идлиб) и „зони за деескалация“ под контрола на Турция – около 10 %	Араби-сунити, тюрки и кюрди	Различни версии на ислямизма; шериатско законодателство; относителен политически плурализъм към сходни идеологически течения.	Турция
Американски периметър	Югоизточна Сирийска пустиня в периметъра на Ал-Танф (Бадиа) – около 3 %	Араби и бедуини сунити от племента Аназа	Умерена ислямо-сунитска интерпретация на исляма от Сирийската свободна армия	САЩ

До 2013 г. правителствената армия се опитва с променлив успех да противодейства на пъстра амалгама по своята идеология, цели и външна подкрепа групировки. През 2013-2014 г. в граничната зона между териториите на Ирак и Сирия се формира военно-политическо пространство, в което крайно радикални ислямисти заявяват намерение за създаване на ислямистка държава. След намесата на САЩ, Франция, Русия и други държави тази организация губи своите характеристики на държава след

претърпените военни поражения. Иранската намеса се свежда до силна подкрепа на Хизбула. Днес Асад контролира 67 % от международно признатата сирийска територия. В останалите части от страната се появяват редица квази държавности (табл. 14, фиг. 27).

Фигура 27. СЪВРЕМЕННА ПОЛИТИЧЕСКА КАРТА НА СИРИЯ

Под предтекст за заплахата на националната сигурност, предизвикана от повишена военна активност на кюрдите, Турция предприема серия военни операции в Сирия. Така е създадена буферна зона с дълбочина 30 km.

3.2.3. Проблеми на съвременното развитие

Политикогеографското положение на Сирия, нейната съвременна история и политиката на основните участници в конфликта обуславят редица основни проблеми. Най-важни свързаните с екзистенциалното съществуване и нормалното функциониране на държавността. Основният проблем пред страната днес е нейната нарушена териториална цялост. До 2011 г. този проблем е разглеждан през призмата на междудържавните отношения със съседите Турция и Израел и международното публично право по реда и неговия основолполагащ принцип за ненарушимост на границите.

Гражданският конфликт в страната от 2011 г. задълбочи общественото разделение в Сирия. Към загубените човешки животи от около 400 хил. д. за

последните 12 години следва да се добавят 12 млн.д. бежанци и вътрешноразселени. Кумулативните загуби от нереализирано БВП варират според различни оценки в широки граници от 250 до 450 млрд. щ.д.. Всичко това допринася за териториална дезинтеграция на държавата, но водещи остават политическите причини, чиито генезис води до етно-религиозните фундаменти в сирийското общество.

Днес правителството в Дамаск контролира около 2/3 от международно призната държавна територия на Сирия – изцяло централните, южните, западните (вкл. цялото средиземноморско крайбрежие) и частично северните и източни части на страната. Контролът върху тях осигурява свързаност на страната с нейните арабски съседи, а чрез средиземноморските пристанища – и със света. Върху тези територии е съсредоточен основният ѝ демографски и индустриален потенциал. Сред най-важните ресурси под правителствен контрол са залежите на природен газ и фосфати. Като основни проблеми могат да се открият загубата на плодородни земеделски територии на север и почти всички основни находища на нефт.

В контролираните след конфликта територии от страна на Башар Асад се наблюдава тенденция към намаляване относителния дял на основните му противници, които са предимно сунити. Сред основните причини за това са многобройните жертви на конфликта сред тях и катализираната от това висока степен на емиграция към други райони на страната или извън нея. Стратегическият контрол върху територии с лоялно към централната власт население със строго определени етно-религиозни характеристики е дало повод на някои автори като Qutrib (2018) да коментират разширения пространствен обхват на т. нар. „полезна Сирия“. На база на сравнителна характеристика на религиозната принадлежност на населението по провинции, авторът стигна до заключение, че в Сирия се извършва де факто религиозно прочистване чрез изтласкване на едни религиозни общности и заместването им с други. Такова решение се налага с оглед на проблема, свързан с депопулацията в големи агломерации (особено по оста Халеб-Хомс) и необходимостта от евентуалното им възстановяване. Проблемът е задълбочено анализиран от Альсулейман (2022).

На практика Сирия вече се отличава с частично нарушен суверенитет дори и в рамките на контролираната от правителството остатъчна държавна територия. Много автори намират доводи за такива твърдения поради факта, че например въздушното ѝ пространство е обект на агресивни действия от страна на израелски самолети. Макар и индиректно (чрез групировки като Хизбула и други шиитски милиции) Иран също има възможности за провеждане на различен тип сухоземни и въздушни военни операции.

В хода на ожесточаване на гражданския конфликт в Сирия през 2012 г., като средство за защита на местното кюрдско население, в североизточната провинция Хасеке се установи властта на кюрдски политико-военни групировки. Това на практика федерализира Сирия по подобие на съседен Ирак чрез противопоставяне на официалната властова арабска идея и прокламиране на стремеж, свързани с демократичен тип конфедерализъм. Сред основните му характеристики Карим (2020) изтъква промените както на териториално-управленско ниво, така и в социо-културен план при упражняването на властта. Основни акценти са местната децентрализация, равенството между половете, гаранции за защита на етническа и верска толерантност в обществото. Основните предизвикателства пред съществуването на Рожава идват от Турция. В лицето на местните кюрдски сили, тази регионална сила вижда поддръжник на сепаратистки кюрдски организации на своя територия и най-вече ПКК. Като източник на несигурност за Рожава е партизанската дейност на остатъците на Ислямска държава в пустинните области.

Под контрола на антиправителствени сили с различна политико-религиозна ориентация (но с доминация на умерен ислямизъм) е северозападна част на страната (без крайбрежните райони) с център гр. Идлиб и северозападните части от провинция Халеб с общо население около 4 млн. д. Ресурсната обезпеченост е ниска, като териториите са подходящи само за земеделска дейност, която обаче не задоволява потребностите на населението. Поради това тук изключително важна роля играе подкрепата на Турция и редица международните хуманитарни организации (EUAA, 2022).

3.2.4. Сценарии за перспективно развитие на социално-икономическите и политическите процеси в Сирия

Дефинираните в предходната точка на настоящата глава проблеми дават насоки за сценарии за намиране на устойчиво (в средно- и дългосрочен план) решение на конфликта в страната и нейното следвоенно устройство.

Консолидацията на властта от правителството в Дамаск върху цялата страна е сред най-вероятните сценарии, независимо от средствата за постигане на тази цел. Този, който разчита на предполагаемо силово налагане на централизация може да се приеме като най-вероятен, поради вече създадената от Асад авторитарна традиция. Извън контрол остават само периферните отцепили се райони под протекцията на външни сили.

Мирният вариант на този сценарий може да бъде осъществен по вертикала и по хоризонтала. Вертикалният вариант следва модела на своеобразна “ливанизация” на страната, където основни административни органи са разпределени на отделните основни религиозни групи. Той е малко вероятен за Сирия, доколкото основна негова черта като преразпределение на силата във властта към по-малочислените и маргинализирани религиозни общности вече е бил изпобван още при подмандатното управление.

Хоризонталният сценарий за федерализация на страната по примера на Ирак би могъл да се осъществи стъпвайки на етническа плоскост между отделните територии на Сирия доминирани от кюрдите и туркмени. Тя предполага признаване и конституционното закрепване на политическа автономия най-вече на кюрдите в провинция Хасеке. Такъв сценарий би обхванал в себе си и въпроса за преотстъпване на някои природни ресурси (нефт, природен газ, фосфати, водоизточници, земеделски фонд) и финансови приходи между потенциални федерални единици.

Възможен е и междинен сценарий, съчетаващ елементи от хоризонталното разделение на властта и разделяне на правата и отговорностите на вертикална основа в общата сирийската държавна администрация (по примера на Ирак, където по негласно компромисно разбирателство за президент се избира кюрд-сунит).

Разделение на страната под протектората на регионални сили, чрез създаване на непризнати от международната общност квази-държавни образувания е сценарий, който към момента официално се отхвърля от всички въввлечени в конфликта страни. В същото време реалното положение на място подкрепя осъществяването на подобен сценарий за разпадане на Сирия на няколко нови политически субекта. Днес на територията на Сирия като формиращи квази-държавни пространства са кюрдската държавност Рожава, а остатъците от проислямистките бунтовническите сили в център Идлиб също се развиват самостоятелно. Различията между така условно разграничени силови центрове се базират не само на своя специфичен етно-религиозен профил, но и на произтичащите от нея политическа идеологията на външния гарант. Сред сценариите за развитие на конфликта в политикогеографски план не може да изключва и анексията на територии.

3.2.5. Сирийският конфликт и значението му за България

България и Сирия са страни от региони, които по силата на своето съседство често осъществяват исторически значими контакти от културно, политическо, демографско и икономическо естество. Тяхното начало е белязано още от първите цивилизационни движения на народи в Източното Средиземноморие, Мала Азия, Черноморския басейн и Югоизточна Европа.

Още с появата си на политическата карта в Близкия изток като независима страна през 1946 г., Сирия декларира твърди антизападни позиции. Това на практика съвпада с началото на социалистическия период в развитието на България и се оказва първостепенна предпоставка за начало на двустранен диалог между комплементарно настроени държави. От съществено значение е и антиизраелската позиция на управляващия комунистически елит в страната ни. Сред първите знакови събития за двустранните отношения между България и Сирия са традиционните за такива случаи държавни и дипломатически актове – официални декларации за признаване на независимостта, ноти, откриване на легации, сключване на

търговски спогодби, обмен на правителствени делегации, официални гостувания на профсъюзни, младежки организации и други.

Основен акцент на двустранните отношения през втората половина на XX в. е търговският стокообмен. Той обаче не играе съществена роля във външната търговия на България – делът на Сирия в нея до 1985 г. е едва 0,2-0,3 %. От Сирия в България се внася предимно памук. Българският износ е много по-разнообразен – химикали, метали, машини, дървесина и млечни произведения. Български инженерингови услуги, изпълнени в Сирия включват промишлени и граждански строително-монтажни дейности, изграждане на хидро-мелиоративни съоръжения (напр. яз. „Растан на р. Оронт). След 1989 г. отношенията между двете страни придобиват за България почти изцяло търговско-икономически характер, а днес те са пренесени от плоскостта на дипломатическите отношения към бежанския поток, предизвикан от гражданския конфликт в страната. Ракурсът е изместен към проблемите за интеграцията на това население, навлизане на радикални ислямистки течения, престъпност (най-вече трафик на хора), европейската солидарност по отношение на охраната на външната граница на ЕС. Това е естествен резултат от кръстопътното географско разположение на страната ни и фактът, че мигранти са представители на култура, която е твърде различна от тази на мнозинството от българското население.

Според последното преброяване на НСИ през 2021 г. населението на тези три етнически групи съставляват съответно 84,6% за българите, 8,4% за турците, 4,4% за ромите. И трите групи отчитат намаляване в сравнение с предходното преброяване през 2011 г. в абсолютен и относителен размер. Това минимално намаление на трите основни етнически групи е за сметка на увеличаване на етносите, обединени в група „Други“ (общо 79 хил.д. за 2021 г. или увеличение с 82,4% в сравнение с 2011 г.). Кумулативният брой на всички по-малки, но самоидентифицирани народности от техни представители (като руснаци, украинци, англичани, арменци, евреи и дори помаци, македонци и българо-мохамедани). За остатъчната бройка до 26 хил.

д. няма данни, но съпоставката на тази остатъчна стойност от националното преброяване през 2021 г. с данните на Българска агенция за бежанците показва, че съществена част тях е с произход от Близкия изток. Съпоставката с данните на Държавната агенция за бежанците подкрепя това заключение. За 2021 г. общият кумулативен брой на сирийските бежанци (вкл. с легален статут) е 22,5 хил.д. Заедно със сирийски граждани с легален статут отпреди 2011 г., броят им възлиза днес на над 25 хил.д. Това представлява 0,4% от цялото население на територията на България, което отрежда на сирийците четвъртото място по брой сред етническите групи в страната за 2021 г. При включване на останалите бежанци от други блискоизточни страни делът на населението с произход от този регион е 0,5% от населението на България.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ И НАУЧНИ ПРИНОСИ

В резултат от проведеното научно изследване могат да се формулират следните обобщени изводи:

- Многовариантно дефинираният като пространствен обхват Близък изток е един от ключовите региони с безспорно водеща роля за световното развитие. През Древността и Ранното Средновековие тя се проявява предимно в културно-политически аспект, свързан със значими цивилизационни огнища, имперски центрове и дифузно разпространяващи се на глобално ниво религии. В по-ново време на преден план изпъкват неговата етно-конфесионална специфика, енергийна значимост и конфликтен потенциал.
- Формирането на политическата карта на Близкия изток и международно признатите граници на Сирия след придобиването на независимост през втората половина на XX в. е резултат от дълъг исторически процес. Като цяло той е под знака на източната правна традиция от имперски тип, а в ново време от значение в това отношение се оказват и последвалите опити някои от тях да апробират

националноосвободителните движения и политико-икономически модели от социалистически или западен тип.

- Независимо от огромния потенциал на всеки от многовариантните изследователски методологични подходи, типични за широк набор от фундаментални обществени науки, такъв тип изследвания могат да имат висока резултативна ефективност само, ако се провеждат през призмата на интердисциплинарни направления с проблемен акцент. Според нас тя може да се постигне чрез методите на политическата география и чрез в голяма степен условната принадлежност към тях на геополитическия анализ. Трябва обаче да се признае, че това е трудно постижимо без да се използват философията, историята, правото, демографията, икономиката, културологията, конфликтологията, военните науки и дори природни изследователски направления, свързани с влиянието на ресурсни, рискови, екологични и други фактори.

- Сирия е класическият ключ към Близкоизточния геополитически възел – страна с хилядолетна етно-културна традиция, типичен пример за безкрайни етно-политически трансформации в географското пространство. Нейният съвременен политически обхват е своеобразно частично историческо отражение на пространствени понятия като Ориент, Машрик, Плодороден полумесец, Шам и Левант.

- Преломен исторически период за културно-политическото развитие на съвременните сирийски земи и близкоизточния регион като цяло е появата на исляма и последвалото негово разпространение върху огромни територии от Азия, Африка и Европа. След XIV–XV в. страната и местната арабската традиция придобиват второстепенно политическо значение при формиране на могъщата Османска империя.

- Турските завоеватели приемат основните принципи на заварената местна арабо-мюсюлманска йерархична обществено-политическа система на управление, основана на разграничаване статута на населението в зависимост от неговата религиозна принадлежност. Впоследствие тя придобива известност като милетска система. През XIX

в. Високата порта предприема значими вътрешни реформи (Хатишериф, Хатихумаюм), които формално премахват милетската система.

- След Първата световна война земите на Сирия става подмандатна територия на Франция, което модернизира много сфери от културно-политическия и социално-икономическия живот в страната. През 1941-1946 г. Сирия постепенно придобива пълна независимост. Следват значими периоди на динамични вътрешни и външни политически изменения (военни конфликти с Израел; кратковременно обединение с Египет; военни преврати).
- Началото на съвременната вътрешно-политическа криза, прераснала в кървав граждански конфликт, има определени причинно-следствени връзки с т. нар. „Арабска пролет“, започнала през 2011 г. Постепенно заради външна намеса разразилата се гражданска война придобива международен отенък и все по-ясно изразени икономически, културни, идеологически и политически мотиви.
- Последиците от вече затихващата гражданска война в страната са изключително тежки. Голяма част от най-големите градове са полуразрушени, като най-типични примери се наблюдават по оста Хомс – Халеб и поречието на Ефрат. По различни оценки БВП на страната се е съкратил почти наполовина.
- По време на Студената война двустранните българо–сирийски културно-политически и социално-икономически отношения се развиват на фона на комплементарното идеологическо тълкуване, основано преди всичко на общност в антизападните позиции. В основата на съвременните двустранни отношения стоят проблемите, произтичащи от мощния миграционен поток, формиран в резултат от гражданската война в Сирия. По данни на ООН техният брой след 2011 г. достига около 6 млн. души, като близо 2/3 от тях са временно настанени в съседна Турция – факт, който превръща тази тематика в първостепенна за българската вътрешна и външна политика.

Резултатите от настоящото изследване дават основание да бъдат формулирани следните основни приноси моменти в дисертационния труд:

- 1.** Извършен е политикогеографски анализ на Близкия изток и Сирия в исторически аспект от гледна точка на комплексното и проблемното странознание.
- 2.** Разкриват се типичните за Близкия изток изменения на обществените отношения, геополитическото съзнание, политическия кадастър и значението им за сирийската държавност.
- 3.** Направена е оценка на съвременното геополитическото положение на Сирия и пространствените последици от гражданската война в страната.
- 4.** Разглеждат се традиционните аспекти и съвременните измерения на българо-сирийските отношения с акцент върху миграциите и формирането на сирийската общност като една от големите етнически групи в България.

Публикации свързани с дисертационния труд

Илиев, В., „Ливан – регионални последици от териториалното разположение на бежанските лагери“, БАН, сп. Проблеми на географията, бр. 3, София, 2017 г.;

Илиев, В., „Въздушното пространство като геостратегически фактор (случаят на Кралство Бахрейн)“, докторантски сборник на СУ „Св. Климент Охридски“, София, 2018;

Илиев, В., „Водните ресурси като фактор при междуобщностните и трансгранични проблеми в Сирия“, “Global Science and Innovations V”, Gdansk, 2019;

Илиев, В. и Русев, М., „Имперските модели в Близкия изток и сирийските земи от гледна точка на съвременния политически кадастър“, ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий“, Велико Търново, 2023;

БЛАГОДАРНОСТИ

Изказвам своята искрена благодарност за предоставената възможност да защита дисертационната си теза в Геолого-географски факултет на СУ „Свети Климент Охридски” и по-конкретно за методологичната и организационната подкрепа от страна на научния колектив на катедра „Регионална и политическа география”.